Materiały i Sprawozdania
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
Tom XIX
Rzeszów 1998

Anna Gawlik

Znaleziska scytyjskie na Wyżynie Mołdawskiej i Besarabskiej

Zgrupowanie znalezisk typu scytyjskiego z terenu Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej, było często oceniane w literaturze przedmiotu na równi ze scytyjskimi grupami strefy leśnostepu, jako tzw. grupa mołdawska (V. A. Il'inskaja, I. A. Terenožkin 1983, s. 299–303; B. A. Rybakov 1979, s. 110, mapa na s. 111; V. Murzin 1991, mapa 7 na s. 64). Zjawisko to nie zostało jednak nigdy w literaturze dobrze zdefiniowane, w odróżnieniu od innych grup leśnostepowych, z których większość posiada odrębne monografie (T. Sulimirski 1936; V. A. Il'inskaja 1968; G. T. Kovpanenko, S. S. Bessonova, S. A. Skornij 1989). V. A. Il'inskaja i A. I. Terenožkin (1983, s. 299–303) w pracy poświęconej Scytii w VII–IV w. p.n.e., omawiając charakterystyki tzw. grupy mołdawskiej, omówili głównie elementy trackiego – miejscowego środowiska, zaś same znaleziska scytyjskie stanowiły niewielki, wręcz marginalny fragment analizowanej bazy źródłowej.

Znaleziska scytyjskie z tego terenu omawiane były również w obszernym opracowaniu pióra A. I. Meljukovej (1979). Autorka rozważała w nim problem wzajemnych wpływów i kontaktów środowiska scytyjskiego i trackiego, mając też obszar Mołdawii i Besarabii znalazł się automatycznie w kręgu jej zainteresowań. Jednak pomimo omówienia tak trackiego podłoża kulturowego jak i zabytków scytyjskich z wyżej wymienionego obszaru, w pracy tej nie dokonano głębszej analizy przemian kulturowych pod kątem przyczyn, które doprowadziły do pojawienia się w tym środowisku elementów scytyjskich.

Zabytki typu scytyjskiego z badanego obszaru były również dość często omawiane w literaturze przedmiotu (W. Gimers 1928, s. 30; R. Vulpe 1953, s. 213–506; A. Vuple 1940; A. Niţu 1953, s. 1–11; S. Morinz 1957a, s. 117–132; 1957b, s. 219–226; 1959, s. 355–361; 1961, s. 201–207; V. Palade 1964, s. 487–489; 1976, s. 549–555; S. Rață 1965, s. 575–579; 1966, s. 351–353; V. Căpitanu 1968, s. 69–72; V. Mihailescu-Bîrliba, G. Untaru 1971, s. 441–454; I. Mitrea 1971, s. 291; M. A. Romanovskaja 1971, s. 358–359; 1976, s. 476; V. Palade, N. Ciucă 1972, s. 285–292; V. L. Lapušnjan, S. I. Popov 1973, s. 410–411; C. Buzdugan 1975, s. 69–77; 1976, s. 259–273; I. T. Nikulice 1975, s. 442–443; 1976, s. 473–474; 1977, s. 456–457; 1981, s. 394; 1982, s. 399–400; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 109–116; I. A. Rafalovič, V. L. Lapušnjan, V. M. Dunjavina 1976, s. 474–475; I. A. Rafalovič, V. L. Lapušnjan, V. S. Belegči, V. A. Dergačev 1977, s. 457–458; C. Buzdugan, G. Coman 1977, s. 239–245; V. L. Lapušnjan 1979; V. A. Dergačev 1979, s. 239–241; S. Antonescu-Ioviţă 1982, s. 134–135; I. V. Manzura 1982, s. 122–129; I. Mitrea 1983, s. 117–124; G. Trohani 1984, s. 191–198; V. L. Lapušnjan, I. T. Nikulice, M. A. Romanovskaja 1984; I. T. Nikulice 1987; Stepnaja 1989, s. 83–87; M. Tkaciuk 1999, s. 215–256; O. G. Levickij, T. I. Demčenko 1995, s. 41–53; R. Arnăut, R. Ursu Naniu 1996). Obszar Mołdawii i Besarabii należy jednak do dwóch państw – Rumunii i Moldovy, dlatego też znaleziska scytyjskie z tych terenów bardzo rzadko były analizowane wspólnie, przy zastosowaniu jednolitego kryterium oceny. Do form wywołujących w literaturze szczególne zainteresowanie należą miecze i sztylety, które na terenie Mołdawii stanowią dość liczną grupę zabytków. Jednym z ostatnich opracowań szeroko omawiających ten typ zabytków, jest monografia mieczy i sztyletów z terenu Rumunii autorstwa A. Vulpego (1990). W pracy tej znaleziska z obszaru Mołdawii stanowiły znaczną część analizowanej bazy źródłowej.

W jednym z nowszych opracowań z problematyki wczesnej epoki żelaza w międzyrzeczu Prutu i Dniestru (M. Tkaciuk 1994, s. 215–256) znaleziska o czysto scytyjskim charakterze zostały wydzielone jako osobna grupa, w odróżnieniu od elementów scytyjskich znanych z zespołów o trako-getyjskim charakterze. Jednak i tutaj zabrakło wyczerpującej analizy zjawisk kulturowych, które stanowiły podłoże przenikania na te tereny elementów typu scytyjskiego.

Najnowszą pracą szeroko omawiającą znaleziska scytyjskie z omawianego obszaru jest artykuł O. G. Levickiego i T. I. Demčenko (1995, s. 41–53). Autorzy analizując poszczególne znaleziska typu scytyjskiego skupili się jednak głównie na materiałach z Moldovy, wymieniając jedynie pojedyncze znaleziska (głównie grociki) z międzyrzecza Seretu i Prutu.

Obecność znalezisk scytyjskich na terytorium Mołdawii i Besarabii wywoływała też zainteresowanie badaczy poruszających problem pochodzenia i siedzib historycznych Aga-

tyrsów. Właśnie ten obszar uważany jest bowiem niekiedy za ich siedzibę w okresie dominacji Scytów w strefie nadczarnomorskiej (D. Popescu 1962, s. 445; B. A. Rybakov 1979, s. 110; J. Chochorowski 1987b, s. 139–173). W opracowaniach tych analiza historyczna łączona jest z analizą źródeł archeologicznych. Ze względu na istniejące w literaturze obszerne omówienia problemu pochodzenia Agatyrsów, będzie on tu poruszony marginalnie.

Bodaj najbardziej charakterystyczną cechą znalezisk typu scytyjskiego z terytorium Mołdawii i Besarabii jest ich charakter. Są to bowiem w zdecydowanej większości znaleziska luźne, co nie wydaje się być tylko wynikiem zdekompletowania zespołów, ani też dziełem przypadku. Z punktu widzenia asortymentu, wśród znalezisk typu scytyjskiego z omawianego obszaru, bardzo wyraźnie zaznacza się dominacja elementów uzbrojenia. Są to głównie miecze, sztylety oraz grociki strzał. Nie bez znaczenia jest również fakt, iż ta najliczniejsza grupa zabytków – militaria – to przede wszystkim znaleziska luźne. Oczywiście znaleziska typu scytyjskiego znane są również z zespołów grobowych, wśród których można wyróżnić zespoły o czysto scytyjskim charakterze – i to zarówno pod względem wyposażenia jak i formy pochówku – oraz zespoły, gdzie elementy scytyjskie są jedynie jakby „dodatkiem" do wyposażenia grobowego pochówków związanych z miejscowym – getyjskim środowiskiem kulturowym.

Z punktu widzenia chronologii znaleziska typu scytyjskiego z terenu Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej można podzielić na dwie grupy, różniące się miedzy sobą nie tylko pozycją chronologiczną, ale również charakterem oraz wewnętrzną strukturą i liczebnością poszczególnych komponentów. Najstarsza grupa skupia okazy datowane na VII i początek VI w. p.n.e.; zabytki pochodzące z drugiej połowy VI i V oraz IV–III w. p.n.e. należy natomiast łączyć z drugą grupą. Pomimo, iż ramy czasowe pierwszej grupy są znacznie węższe niż drugiej, a zaliczane do niej zabytki są mniej liczne, to wyróżniają się one na tle pozostałych znalezisk typu scytyjskiego swym specyficznym charakterem. Są to bowiem zespoły grobowe o czysto scytyjskim charakterze oraz odpowiadające im stylistycznie znaleziska luźne. Do drugiej grupy należą natomiast zespoły grobowe łączone z miejscowym – getyjskim środowiskiem kulturowym, w których inwentarzach były obecne również elementy scytyjskie. Chronologicznie, zespołom tym odpowiada także seria luźnych znalezisk o scytyjskiej prowinencji.

Do pierwszej grupy możemy więc zaliczyć szkieletowy pochówek podkurhanowy z Cuconeştii Vechi (V. A. Dergačev 1979, s. 239–241, ryc. 1:1–12; A. I. Meliukova 1979, s. 144; V. A. Ilinskaja, A. I. Terenožkin 1983, s. 303; I. T. Nikulice 1987, s. 20; M. Tkaciuk 1994, s. 221; O.G. Levickij, T. I Demčenko 1995, s. 41–42, 46, ryc. 3:1). Grób ten, mający formę katakumby z szybem i owalną komorą grobową, był umieszczony centralnie pod nasypem kurhanu. W komorze grobowej odkryto szkielet ułożony w pozycji wyprostowanej na plecach, zorientowany głową ku NE (tabl. I, 5). Bezpośrednio przy szkielecie znajdowały się brązowe grociki strzał oraz kościane elementy kołczanu lub sajdaka. Grociki znaleziono również na dnie komory, przy stopniu prowadzącym do szybu, razem z kośćmi jagnięcia. Zespół ten możemy datować między innymi dzięki grocikom. Są to cztery grociki liściowate o laurowato ukształtowanym ostrzu (trzy z zadziorami) i wyraźnie wyodrębnionych tulejkach oraz cztery trójskrzydełkowe, również z laurowato ukształtowanym ostrzem i wyraźną tulejką (tabl. I, 6–13). Należą one do tzw. typu kelermeskiego, dla którego charakterystyczny jest właśnie ten kształt ostrza. Grociki tego typu zajmują bardzo wczesną pozycję chronologiczną. W klasyfikacji A. I. Meljukovej (1964, s. 18) okazy liściowate zaliczone do typu 2 i trójskrzydełkowe typu 1, łączone były z 1 grupą chronologiczną (koniec VII i pierwsza połowa VII w. p.n.e.). Według S. V. Polina (1987, s. 21, 31) grociki typu kelermeskiego zastępują typ Žabotin około połowy VII w. p.n.e. i są obecne do pierwszej ćwierci VI w. p.n.e. A.I. Medvedskaja (1992, s. 87) typ Kelermes uznaje za jeden z wyznaczników drugiego (pierwsza połowa VII w. p.n.e. – trzecia ćwierć VII w. p.n.e.) i trzeciego etapu kultury wczesnoscytyjskiej (czwarta ćwierć VII i początek VI w. p.n.e.). Wczesną pozycję chronologiczną omawianego zespołu potwierdzają również kościane elementy kołczanu lub sajdaka[1] – dwa kościane słupki o czopowatej główce (tabl. I, 15) i kościana przewleczka (tabl. I, 14). Przewleczka posiada ścienione końce i trzy przewężenia – pośrodku i przy obu końcach. E. V. Černenko (1981, s. 38–39) wydzielił dwa typy przewleczek, jeden o ścienionych końcach (z przewagą egzemplarzy o jednym przewężeniu) i drugi o końcach zaokrąglonych. Okaz z Cuconeştii Vechi można zaliczyć do pierwszego z nich. Natomiast kościane słupki interpretuje się jako elementy ozdobne kołczanu lub sajdaka, bez wyraźnego funkcjonalnego przeznaczenia (E. V. Černenko 1981, s. 33). Przedmioty takie łączone są z archaicznym etapem kultury scytyjskiej (V. Murzin 1984, s. 74) i można je datować nawet na koniec VIII i początek VII w. p.n.e. (G. Kossak 1987, s. 43–48, ryc. 12:3, 4). Zarówno forma pochówku z Cuconeştii Vechi – katakumba pod nasypem kurhanu – jak i typ obrządku pogrzebowego, nawiązuje bezpośrednio do kultury scytyjskiej. Katakumbowa forma grobu jest bowiem uznawana za jeden z atrybutów kulturowych środowiska stepowego, utożsamianego ze scytyjskim (irańskim) elementem etnicznym (S. A. Skoryj 1994, s. 157–158), zaś typ katakumby z omawianego pochówku – określany przez S. V. Polina (1992, s. 77) jako typ 1 – jest charakterystyczny dla archaicznego etapu kultury scytyjskiej. Dla tego środowiska kulturowego charakterystyczne jest również wyposażanie zmarłego w militaria, ozdoby, dary ofiarne i konsumpcyjne (mięso, wino).

Drugim zespołem, który można umieścić w pierwszej grupie, jest grób ze Străşeni (M. Tkaciuk 1994, s. 221; O. G. Levickij, T. I. Demčenko 1995, s.48–49, ryc. 2:1–4). Jest to również pochówek podkurhanowy, choć tym razem (przypadkowe odkrycie), brak dokładnych danych o roz-

[1] Kształt sajdaka znamy dość dobrze dzięki licznym przedstawieniom ikonograficznym. Sajdak miał trapezowaty kształt, a jego dolna część była węższa od górnej; strzały przechowywane były w kieszeni na przedniej stronie. Kieszeń taką zamykano od góry klapą — służyły do tego m.in. przewleczki kościane lub metalowe. Taką zapewne funkcję pełniła też kościana przewleczka odkryta w grobie z Cuconeştii Vechi.

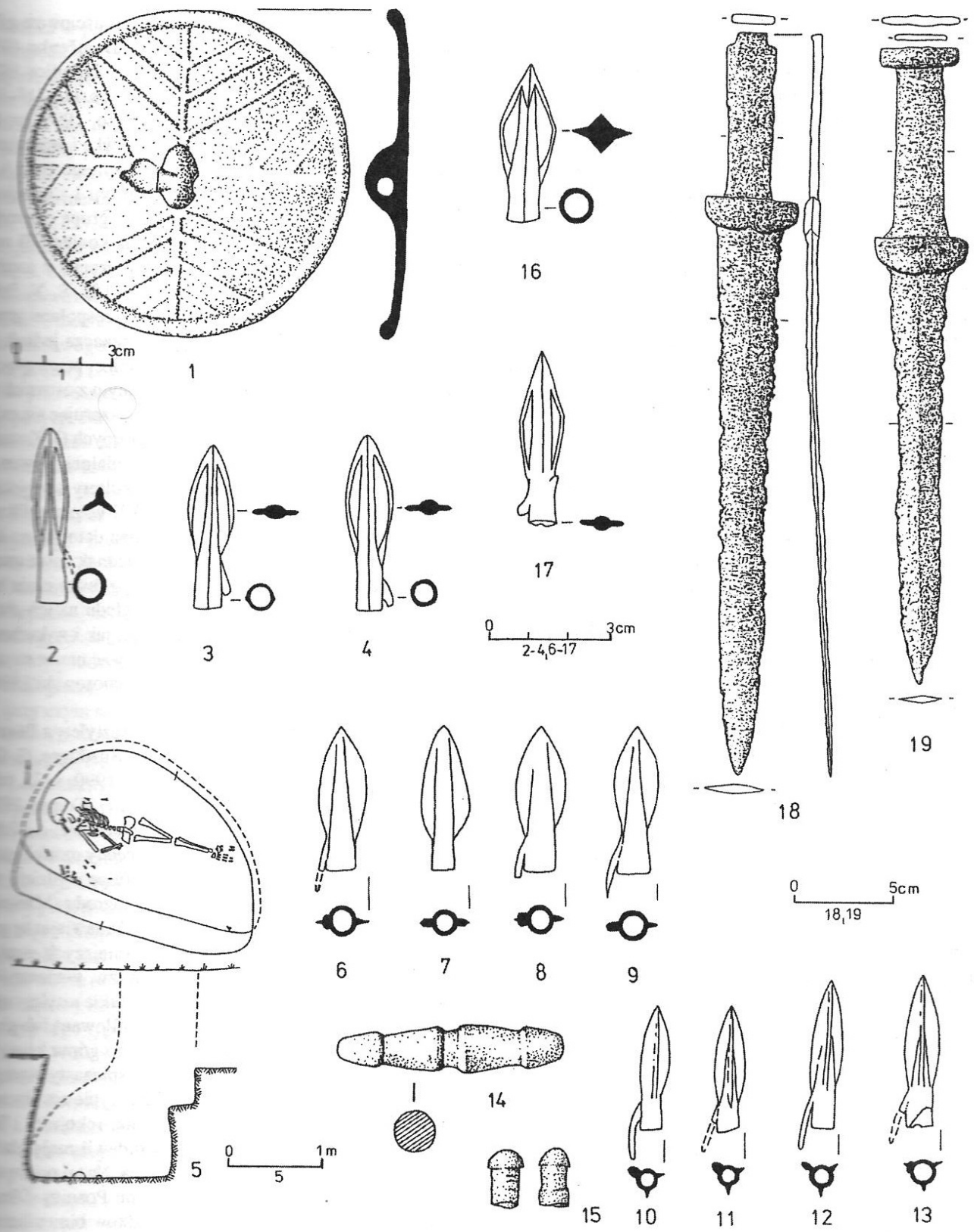

Tabl. I. 1–4 – Străşeni (ryc. wg. O.G. Levickij, T. I. Demčenko), 5–15 – Cuconeştii Vechi (ryc. wg. V. A. Dergačeva), 16 – Putineşti (ryc. wg. O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 17 – Budeşti (ryc. wg. O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 18 – Mirceşti (rys. wg. A. Vulpe), 19 – Dăneşti (rys. wg. A. Vulpe)

Tafl. I. 1–4 – Strašeni (Zeichnung nach O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 5–15 – Cuconeştii Vechi (Zeichnung nach V. A. Dergačev), 16 – Putineşti (Zeichnung nach O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 17 – Budeşti (Zeichnung nach O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 17 – Budeşti (Zeichnung nach O. G. Levickij, T. I. Demčenko), 18 – Mirceşti (Zeichnung nach A. Vulpe), 19 – Dăneşti (Zeichnung nach A. Vulpe)

Таблица I. 1–4 – Străşeni (рис. согл. О. Г. Левицкий, Т. И. Демченко), 5–15 – Cuconeştii Vechi (рис. согл. В. А. Дергачева), 16 – Putineşti (рис. согл. О. Г. Левицкий, Т. И. Демченко), 17 – Budeşti (рис. согл. О. Г. Левицкий, Т. И. Демченко), 18 – Mirceşti (рис. согл. А. Вульпе), 19 – Dăneşti (рис. согл. А. Вульпе)

mieszczeniu wyposażenia. Był to pochówek szkieletowy, złożony w pozycji wyprostowanej na plecach, z głową skierowaną na S. W skład wyposażenia wchodziło dwanaście grocików i brązowe zwierciadło. Zachowały się jedynie trzy brązowe grociki: dwa liściowate i jeden trójskrzydełokwy (wszystkie z zadziorami i wyraźnie wyodrębnionymi tulejkami) (tabl. I, 2–4). Grociki te, podobnie jak okazy z Cuconeştii Vechi, należą do typu kelermeskiego o laurowato ukształtowanym ostrzu. Jednak dla tego zespołu najlepszym datownikiem jest brązowe zwierciadło[2] (tabl. I, 1). Jest to okaz dyskoidalny z uchwytem w kształcie pętelki, umieszczonym centralnie, na spodniej stronie. Spód zwierciadła, z wyraźnie podniesionymi brzegami był dodatkowo zdobiony ornamentem geometrycznym (jodełka?). W kulturze scytyjskiej znane są dwa typy zwierciadeł. Zabytki dyskoidalne z centralnie umieszczoną rączka w kształcie pętelki, noszą w literaturze miano zwierciadeł typu syberyjskiego, natomiast okazy z bocznymi uchwytami określane są jako zwierciadła typu olbijskiego (K. F. Smirnov 1964, s. 155; V. A. Il'inskaja 1968, s. 152). Zwierciadła typu syberyjskiego występują na znacznym obszarze rozciągającym się od Azji Centralnej, aż po tereny nadczarnomorskie. Jednak to właśnie okazy azjatyckie są najstarsze, znane są one bowiem na tym terenie już w epoce brązu (K. F. Smirnov 1964, s. 155; N. L. Členova 1967, s. 90; T. M. Kuznecova 1994, s. 99–101; G.N. Kuročkin 1994, s. 103–105). Dla G. Kossaka i A. I. Medvedskej zwierciadła tego typu są jednym z wyznaczników drugiego etapu kultury scytyjskiej datowanego na pierwszą połowę VII w. p.n.e. (G. Kossak, 1987, s. 84; A. I. Medvedskaja 1992, s. 87). T. M. Kuznecova okazy omawianego typu klasyfikuje jako typ 1 odmiany I w grupie I, do której należą zwierciadła wykonane z jednego kawałka metalu (T. M. Kuznecova 1987, s. 35–47). Wydaje się wiec, że oba pochówki zarówno z Cuconeştii Vechi jaki i Străşeni, należy datować na pierwszą połowę VII w. p.n.e. Pomimo, iż zbliżony charakter obu zespołów nakazuje je wiązać wyłącznie ze scytyjskim środowiskiem kulturowym i etnicznym, oraz datować podobnie, to jednak zwraca uwagę fakt, że są one tylko pojedynczymi kurhanami, odkrytymi na dwóch przeciwległych krańcach Wyżyny Besarabskiej. Cuconeştii Vechi znajduje się bowiem w północnej części Wyżyny Besarabskiej, a Străşeni – w południowej. Są to przy tym jedyne zespoły grobowe, które możemy łączyć z pierwszą grupą. Pozostałe zabytki typu scytyjskiego pierwszej grupy, głównie militaria – miecze i grociki, są znaleziskami luźnymi.

Brązowe grociki typu scytyjskiego należą do najczęściej spotykanej kategorii uzbrojenia typu scytyjskiego. Wiele z tych okazów to również znaleziska luźne. Do form zaliczanych do pierwszej grupy, należą np. grociki liściowate z P tineşti (tabl. I, 16) (O. G. Levickij, T. I. Demčenko 199 s. 50, rys. 3:4), i Budeşti (tabl. I, 17) (I. T. Nikulice 197 s. 102–103; 1987, s. 107; V. L. Lapušnjan 1979, s. 111, 117–11 ryc. 37:1–3; O. G. Levickij, T. I. Demčenko, 1995, str. 4 ryc. 3:9). Oba okazy mają romboidalną główkę i reprezent ją tzw. typ Žabotin. Większość egzemplarzy tego typu A. Meljukova (1964, s. 18) klasyfikuje jako typ 1 i uznaje z przedscytyjskie, tylko nieliczne łącząc z 1 grupą chronol giczną grocików scytyjskich, i datując na koniec VII or początek VI w. p.n.e. Podobnie datowała grociki z romb idalną główką V. A. Ilins'kaja (1973, s. 15). S. V. Pol (1987, s. 31) typ Žabotin synchronizuje z zespołami gru nowoczerkaskiej z VIII i VII w. p.n.e., zaznacza jednak, zostaje on zastąpiony w połowie VII w. p.n.e. przez groci o laurowato ukształtowanej główce. W jednym z ostatnich a tykułów A. I. Medvedskaja (1992, s. 87), wzorując się m.i na wcześniejszych ustaleniach chronologicznych G. Kossa (1987, s. 24–86), uznaje grociki o romboidalnej główce z jeden z wyznaczników pierwszego etapu kultury scytyjskie datowanego na koniec VIII i początek VII w. p.n.e. Okaz z omawianego terenu można więc również datować na k niec VIII i pierwszą połowę VII w. p.n.e. Jednak dolna gra ca występowania grocików z romboidalną główką może b przesunięta w głąb VIII w. p.n.e., ze względu na ich obe ność w zespołach typu nowoczerkaskiego, jak i w kurhan Aržan z Azji Centralnej, który można datować nawet na cz sy około przełomu X/IX w. p.n.e. (J. Chochorowski 1996 s. 248).

Luźnymi znaleziskami są również dwa sztylety z Dăne (tabl. I, 19) (C. Buzdugan 1976, s. 243; C. Buzdugan, G. C man 1977, s. 239–240, ryc. 2:1; A. Vulpe 1990, s. 25, tab 2:9) i Mirceşti (tabl. I, 18) (C. Buzdugan, G. Coman 197 s. 242, ryc. 3:1 – omyłkowo opis jest przy ryc. 4/1; A. Vul 1990, s. 26, tabl. 2, 10), które z uwagi na cechy morfologic ne, można zaliczyć do typu Posmuş. A. Vulpę wydzielił t typ głównie dla znalezisk z terenu Siedmiogrodu (Mărişel Budeşti-Finate, Posmus, Aiud, Firminiş)[3]. Omawiając tę gr pę zabytków, nawiązywał on do wcześniejszych ustal G. Marinescu (1984, s. 72), dotyczących tzw. wariantu P smuş. A. Vulpe zalicza do typu Posmuş krótkie sztylety ch rakteryzujące się sztabkowatą głowicą, profilowaną lub gła ką rękojeścią i sercowatym jelcem, którego górna krawę jest prosta, bądź też posiada pośrodku spiczasty wyst Z uwagi na kształt rękojeści w omawianym typie zostały w dzielone dwa warianty: I – o profilowanej rękojeści i II o gładkiej rękojeści. Egzemplarze z Mołdawii mają gła trzon rękojeści i prostą górną krawędź jelca. Na tej podstaw są uznawane za wariant II sztyletów typu Posmuş. Okaz z Siedmiogrodu są w większości przypadków bimetaliczn bądź w całości wykonane z brązu. Natomiast sztylety z Dăn şti i Mirceşti są wykonane z żelaza, zaś ich głownia jest ni

[2] Brązowe zwierciadła są w kulturze scytyjskiej bardzo charakterystycznym elementem wyposażenia pochówków kobiecych. Znane są jednak przypadki, kiedy w pochówkach o wyraźnie kobiecym inwentarzu razem ze zwierciadłami znajdowano grociki strzał. Zespoły takie interpretowane są w literaturze jako pochówki tzw. „amazonek" (B. N. Grakov 1962, s. 56–113; K.F. Smirnov 1982, s. 120–131; V. A Il'inskaja., A. I. Terenožkin 1983; E. E. Fialko 1991, s. 4–18; itp.). Jeśli jednak idzie o zespół ze Străşeni to (ze względu na przypadkowe odkrycie) nie można jednoznacznie stwierdzić, czy był to pojedynczy pochówek amazonki, czy podwójny pochówek kobiety i mężczyzny.

[3] Ze względu na stan opracowania, przy analizie mieczy i szt letów z Mołdawii, właściwe wydaje się wykorzystanie klasyfika A. Vulpego, z uzupełnieniami uwzględniającymi specyfikę znal zisk z terenu Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej. Utrzymano wi podział na grupy typologiczne skupiające formy jednosiecz i dwusieczne, wydzielając następnie poszczególne typy.

[illegible] dłuższa w porównaniu z egzemplarzami z Siedmiogrodu. Ze względu na fakt, że sztylety z Mołdawii są znaleziskami luźnymi, mogą być datowane jedynie pośrednio. Najbliższymi analogiami są oczywiście okazy ze stanowisk w Siedmiogrodzie. I tak, cmentarzysko Budeşti-Finate można datować na pierwszą połowę VII w. p.n.e., między innymi dzięki dwóm brązowym, ażurowym okuciom pochwy grotu włóczni (G. Marinescu 1984, s. 48–51, ryc. 3,5; A. Vulpe 1990, s. 25, 100, 127, tabl. 42C, 43A), podobnym do okazów znanych jeszcze z materiałów przedscytyjskich (A. I. Terenožkin 1976, s. 63, 180, ryc. 32, 95; G. Marinescu 1984, s. 73; J. Chochorowski 1993, s. 122, ryc. 13, 1; A. Vulpe 1990, s. 101). Cmentarzysko w Mărişelu na podstawie grocików oraz brązowego, dyskoidalnego zwierciadła datowane jest nieco później (A. Vulpe 1990, s. 27, 129), na drugą połowę VII w. p.n.e. i ewentualnie sam początek VI w. p.n.e. O wczesnej pozycji chronologicznej tego cmentarzyska, świadczy również luźne znalezisko – grot włóczni o długiej tulejce otworach w zaokrąglonej podstawie liścia, po obu stronach kolistego w przekroju żeberka (G. Marinescu 1984, s. 51, ryc. 13, 2). Groty takie są charakterystyczne dla tzw. „kimmerijskiego" horyzontu w Europie Środkowej (G. Marinescu 1984, s. 75; J. Chochorowski 1993, s. 127–129). Sztylety z Mołdawii należy więc datować według analogii z Kotliny Karpackiej na VII i sam początek wieku VI p.n.e. Jednak Siedmiogród nie jest jedynym obszarem, na którym występują sztylety podobne do egzemplarzy z Dăneşti i Mirceşti. Formy analogiczne do typu Posmuş odkryto również na Kaukazie, przy czym są to okazy żelazne, co zbliża je do sztyletów z Mołdawii. Znaleziska z Kaukazu również potwierdzają wczesną pozycję typu Posmuş. Dotyczy to zwłaszcza sztyletów z cmentarzysk Tli i Samtavro, gdzie stwierdzono obecność podobnych okazów w zespołach datowanych na koniec VIII i początek VII w. p.n.e. (G. Kossak 1987, s. 43–48). Arkaiczny charakter tego typu sztyletów potwierdzają też zabytki z Azji Centralnej. Na tym terenie występują bowiem sztylety podobne do typu Posmuş, w całości jednak wykonane z brązu (Stepnaja 1992, tabl. 74:11, 13–14, 20; 76:45). Większość z nich datowana jest na podstawie analogii. Niezwykle ważne miejsce w datowaniu zabytków tego typu zajmuje brązowy sztylet z kurhanu Aržan, który można uznać za prototyp tego typu broni w Azji i później w Europie (M. P. Griaznov 1980, s. 25, ryc. 11:3–4). Kurhan ten datowany jest według datom radiowęglowym na około 900 rok p.n.e. (L. S. Marsadolov, G. I. Zajceva, L. M. Lebedeva 1994, s. 141–156; J. Chochorowski 1996a, s. 248).

Kolejną grupą luźnych zabytków zaliczanych do pierwszej grupy są miecze i sztylety typu Suseni-Măcişeni. Egzemplarze te charakteryzują się sztabkowatą głowicą, sercowatym lub nerkowatym jelcem i trzonem rękojeści o podniesionych brzegach. Według klasyfikacji A. I. Meljukovej (1964, s. 47) jest to typ 1 grupy I. Ze względu na kształt jelca można wyróżnić dwa warianty: pierwszy Suseni – o jelcu sercowatym – należą do niego okazy z Suseni (tabl. II, 2) (C. Buzdugan 1976, s. 249, ryc. 7:7; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:2; A. Vulpe 1990, s. 39, tabl. 6:27), Boureni (C. Buzdugan 1976, s. 241, ryc. 7:8; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:1; A. Vulpe 1967, s. 30; 1990, s. 39, tabl. 6:28), Bîcu (A. Nițu 1953, s. 6–7, ryc. 2; A. Vulpe 1967, s. 59, przypis 114; C. Buzdugan 1976, s. 240, ryc. 5:2; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114 ryc. 2:11; A. Vulpe 1990, s. 39, tabl. 6:29), Găneşti (C. Buzdugan 1976, s. 24; C. Buzdugan, G. Coman 1977, s. 241, ryc. 3:1; A. Vulpe 1990, s. 39, tabl. 6, 30), i zapewne z Comarna (A. Nițu 1953 r., s. 8, ryc. 3; C. Buzdugan 1976, s. 241, ryc. 6:5; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, str. 112–114, ryc. 2:6; A. I. Meljukova 1979, ryc. 33:16; A. Vulpe 1990, str. 39, tabl. 7:32). Drugi wariant – Măcişeni, to okazy o nerkowatym jelcu odkryte w Măcişeni (tabl. II, 3) (V. Palade 1964, s. 488, ryc. 1:2; C. Buzdugan 1976, s. 247, ryc. 8:3; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:4; I. Midea, R. Florescu 1980b, s. 129, fot. 554; G. Trohani 1984, ryc. 1:1; A. Vulpe 1990, s. 40, tabl. 7:33), w miejscowościach Văratec i Ibăneşti (A. Vulpe 1990, s. 40, tabl. 7:34a), w Ghindăoani (I. Mitrea 1969, s. 453–456, ryc. 2; C. Buzdugan 1976, s. 245, ryc. 7:9; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:9; A. Vulpe 1990, s. 40, tabl. 7:35), Dumeşti (C. Buzdugan 1976, s. 243; C. Buzdugan, G. Coman 1977, s. 240, ryc. 2:2; A. Vulpe 1990, s. 40, tabl. 7:36), i w Bălăbăneşti (C. Buzdugan 1976, s. 240; C. Buzdugan, G. Coman 1977, s. 139, ryc. 2:3; A. Vulpe 1990, s. 40, tabl. 8, 37). Również do tego typu, ale bez określenia przynależności do któregoś z wariantów, można zaliczyć znalezisko z Agapia (brak jelca) (V. Mihailescu-Bîrliba, G. Untaru 1971, s. 441, ryc. 1, 2; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:5; C. Buzdugan 1976, s. 239, ryc. 2:7; G. Trohani 1984, s. 191, ryc. 3:1; A. Vulpe 1990, s. 41, tabl. 8:39), i z Moşna (A. Vulpe 1990, s. 41, tabl. 8:40) (brak głowicy, jelec zbliżony do sercowatego). Okazy podobne do omawianego typu rozprzestrzenione są na znacznym terenie. Najbliższej znajdują się, analogiczne do typu Suseni-Măcişeni, miecze z Siedmiogrodu: Gădălin – jelec sercowaty, Brateiu – jelec nerkowaty (A. Vulpe 1990, s. 39, tabl. 6:31; s. 40, tabl. 8:38, tabl. 45B). W pochówku z Brateiu razem z mieczem odkryto naczynie, którego forma przypomina naczynie z grobu nr 6 z Budeşti-Finate, datowanego na VII w. p.n.e. (A. Vulpe 1990, s. 41). Daje to podstawę do podobnego datowania pochówka z Brateiu. Równie wcześnie można datować miecz o nerkowatym jelcu z kurhanu 77 z Kurilovki, znad środkowego Dniepru, gdzie stwierdzono obecność trójskrzydełkowych grocików z końca VII i początku VI w. p.n.e. (G. T. Kovpanenko 1981, s. 34, ryc. 25:4–10). Znad środkowego Dniepru pochodzą również trzy inne miecze analogiczne do typu Suseni-Măcişeni. Są to dwa okazy z Čigrin i jeden z Žurovki (A. I. Meljukova 1964, tabl. 15:4, 5, 7), które A. I. Meljukova (1964, s. 47), jako egzemplarze 1 typu I grupy datuje na VII/VI–VI w. p.n.e. Podobnie datowane są też inne sztylety i miecze zaliczane przez różnych autorów do 1 typu I grupy, w klasyfikacji A. I. Meljukovej. Przykładami takich form są egzemplarze z okolic Kijova (A. I. Meljukova 1964, tabl. 15:9) i Kaneva (G. T. Kovpanenko 1081, s. 31, ryc. 23:12) oraz znad środkowej Wołgi, z miejscowości Novyj Volovaj (E. K. Maksimov, M. R. Poleskich 1971, s. 238, ryc. 1:3) i Srednaja Lipovka (V. I. Guljaev 1961, s. 262, ryc. 2:1). Miecze analogiczne do omawianego typu znane są również nad górnym Dońcem: Verchne Saltovo i z Kirikovki (P. D. Liberov 1962, s. 35, ryc. 6 – kurhan 13, ryc. 6:1). Podobnie należy datować

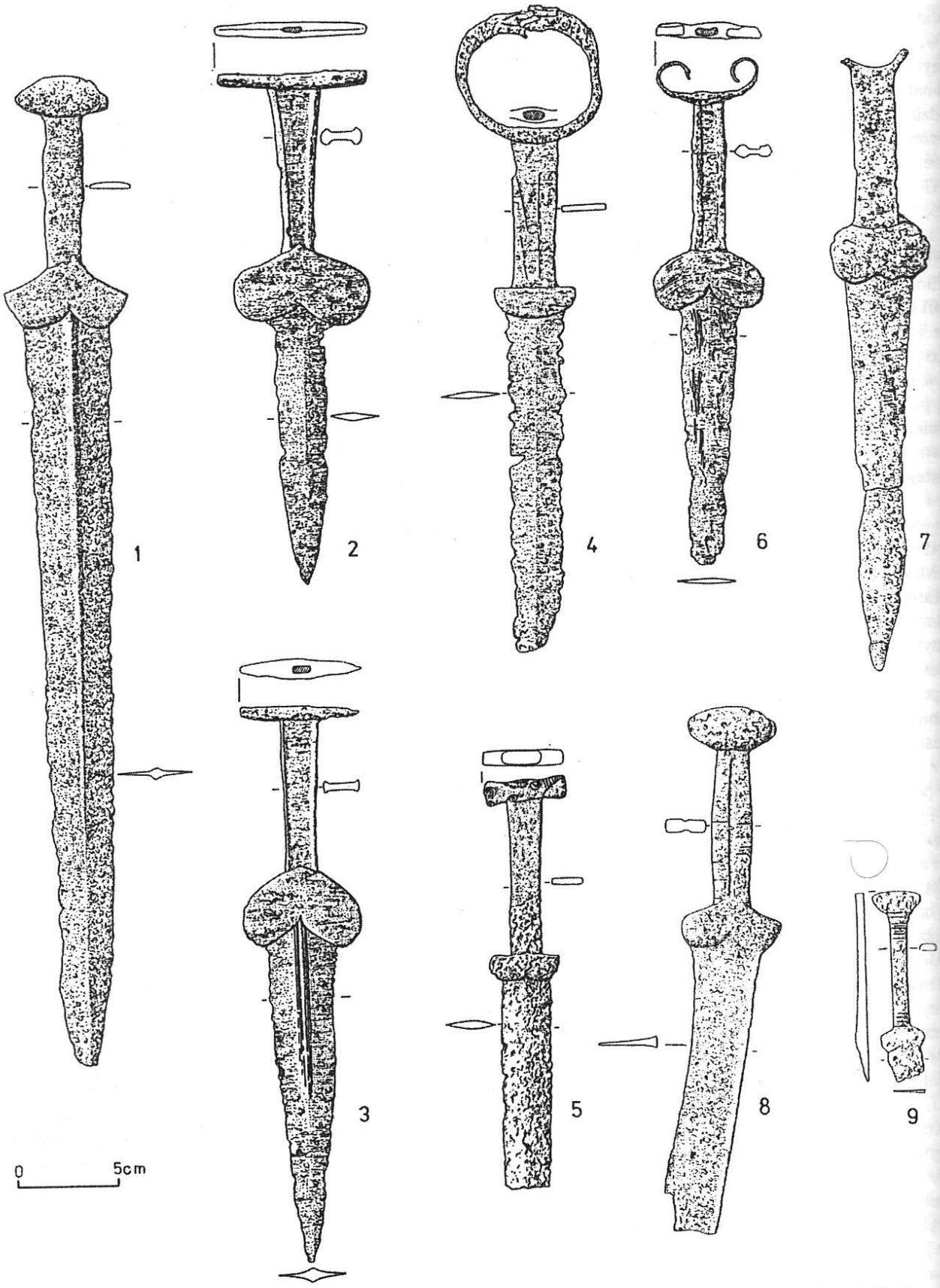

Tabl. II. 1 – Cozia, 2 – Suseni, 3 – Măcişeni, 4 – Găiceana, 5 – Petricani, 6 – Năneşti, 7 – Bîrseşti, 8 – Muncelu de Sus, 9 – Rădeni (ryc. wg. A. Vulpe)

Taf. II. 1– Cozia, 2 – Suseni, 3 – Măcişeni, 4 – Găiceana, 5 – Petricani, 6 – Năneşti, 7 – Bîrseşti, 8 – Muncelu de Sus, 9 – Rădeni (Zeichnung nach A. Vulpe)

Табл. II. 1 – Cozia, 2 – Suseni, 3 – Măcişeni, 4 – Găiceana, 5 – Petricani, 6 – Năneşti, 7 – Bîrseşti, 8 – Muncelu de Sus, 9 – Rădeni (рис. согл. А. Вульпе)

również okazy z Mena (E. V. Jakovenko, V. F. Pokotilo 1979, s. 90, ryc. 1) i Poltavy (V. P. Belozor, S. A. Skoryj 1985, s. 255, ryc. 2) oraz miecz z pochówku nr 5, w kurhanie nr I miejscowości Ljubimovka na przedpolu Uralu (K. F. Smirnov 1964, s. 39, ryc. 8:3d). Najdalej wysuniętym na płn.-zach. stanowiskiem jest Witaszkowo z Polski, gdzie odkryto podobny egzemplarz z sercowatym jelcem i rękojeścią obitą cienką blachą (A. Furtwängler 1983, s. 33, tabl. 3:5; W. Ginters 1928, s.15, tabl. 5, 6a; Z. Bukowski 1977, s. 134, 197, tabl. 29–31). Miecz ten jest częścią większego zespołu złotych przedmiotów, zarówno ozdób jak i elementów paradnego uzbrojenia wykonanych zgodnie z kanonami sztuki scytyjskiej. Skarb ten był zapewne łupem wojennym, o czym mogą świadczyć ślady odrywania od twardego podłoża widoczne na zabytkach oraz fakt znalezienia ich w obrębie obiektu osadniczego (Z. Bukowski 1977, s. 134, 203–204). Epizod ten możemy łączyć z falą niepokojów wywołanych najazdami scytyjskimi z VII/VI i pierwszej połowy VI w. p.n.e. (J. Chochorowski 1994, s. 58; 1996, s. 129).

Występowanie na tak rozległym terenie, przy znacznej jednolitości formy świadczy, że nie był to lokalny wyrób, lecz interregionalna forma sztyletów i mieczy typu scytyjskiego, datowanych na VII (raczej na drugą połowę) i VI w. p.n.e., a Mołdawia i Siedmiogród były dla nich zachodnią strefą rozprzestrzenienia (A. Vulpe 1990, s.42).

Dla właściwej oceny zjawisk napływu omówionych wyżej znalezisk scytyjskich należących do pierwszej grupy i ich roli w procesach kulturowych zachodzących w VIII/VII w. p.n.e. na terenie Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej, niezbędne jest prześledzenie dynamiki zmian społeczno-kulturowych mających miejsce na stepach nadczarnomorskich oraz w miejscowym, leśnostepowym środowisku kulturowym.

Istotne znaczenie może tu mieć zwłaszcza fakt uaktywnienia się w VIII w. p.n.e. środowisk koczowniczych z terenu Centralnej i Środkowej Azji (J. Chochorowski 1996b, s. 26; 1996c, s. 129). Wyrazem tego jest pojawienie się w strefie płd. Uralu i na stepowych obszarach Wschodniej Europy zespołów z elementami scytyjskimi wydzielonymi jako tzw. horyzont Gumarovo (R. B. Ismagilov 1988, s. 29–47). Tradycyjnie najwcześniejsze zespoły scytyjskie z obszarów nadczarnomorskich datowano na VII w. p.n.e. (I. A. Terenożkin 1976, s. 208–209; V. A. Il'inskaja, I. A. Terenożkin 1983, s. 19; V. Murzin 1984, s. 83). Jednakże najnowsze opracowania G. Kossacka i I. N. Medvedskiej dotyczące chronologii najstarszych etapów kultury scytyjskiej pozwalają łączyć horyzont Gumarovo z końcem VIII i ewentualnie samym początkiem VII w. p.n.e. (G. Kossack, 1987, s. 84; A. I. Medvedskaja 1992, s. 86–87). Charakterystyczne dla tego horyzontu jest występowanie zespołów o podobnym zestawie inwentarza na znacznym obszarze – od płd. Uralu (R. B. Ismagilov 1988, s. 29–47) po płn.-wsch. Bułgarię (A. I. Terenożkin 1976, s. 34–35; V. Murzin 1984, ryc. 27; 1990, s. 26) oraz fakt, że występują one nie na stepie lecz na jego obrzeżach. Przykładami tak wcześnie datowanych zespołów są niektóre groby z cmentarzysk Tli i Samtavro z Kaukazu (B. V. Techov 1980, s. 21–22; G. Kossack 1987, s. 44–48) oraz Krasnoje Znamja 9 i Lermontovskij roz''ezd z Przedkaukazia (A. I. Terenożkin 1976, s. 200; V. A. Il'inskaja, I. A. Terenożkin 1983, s. 20–24; V. Murzin 1984, s. 74–75; A.I. Medvedskaja 1992, s. 87). Również na prawobrzeżu środkowego Dniepru znane są podobnie datowane stanowiska kultury scytyjskiej: Konstantinovka 375 i Žabotin 2, 524 (M.I. Vjazmitina 1963, s. 159–160; V.A. Il'inskaja 1975, s. 61–65). Z płd.-wsch. Bułgarii znane są zespoły łączone z przesunięciem historycznych „Kimmerów" wzdłuż zach. wybrzeża Morza Czarnego (A. I. Terenożkin 1976, s. 204; J. Chochorowski 1993, s. 275), które zawierają także elementy wczesnoscytyjskie – Endže (Carev Brod) i Belogradec (A. I. Terenożkin 1976, s. 34–35; V. Murzin 1984, ryc. 27; 1990, s. 26). Zarówno na stanowisku Endže (Carev Brod) i Belogradec, jak też w pochówku z Lrmontovskiego roz''ezda bardziej archaiczne datowanie uzasadnia obecność znalezisk charakterystycznych dla grupy nowoczerkaskiej. Grupę tą A. I. Terenożkin (1976, s. 208) datował na drugą połowę VIII i pierwszą połowę VII w. p.n.e. i łączył z historycznymi Kimmerami.

W tym czasie, na Wyżynie Mołdawskiej i Besarabskiej, kontynuują swój rozwój miejscowe środowiska kulturowe wczesnej epoki żelaza, reprezentowane głównie przez grupę Šoldanešty (A. I. Meljukova 1958, s.55; 1972; 1979, s. 19; 1989, s. 18–19; V. L. Lapušnjan 1972, s. 88; 1979, s. 16, 31–34, 37–50, 76–88, 109–112, 126; J. Chochorowski 1987b, s. 157; A. Vulpe 1990, s. 107; O. Levitki 1994, s. 184), będącą wschodnim wariantem kultury Basarabii (A. Vulpe 1965, s.105; B. Hänsel 1976, s. 148). Pozycja chronologiczna grupy Šoldanešty odpowiada datowaniu kultury Besarabii – VIII–VII w. p.n.e (A. Vulpe 1965, s. 130). Bardziej złożony jest problem drugiego z wczesnożelaznych ugrupowań rozwijających się na tym terenie, a mianowicie grupy Sacharna-Salončeny (V. L. Lapušnjan, I. T. Nikulice, M.A. Romanovskaja 1974, s. 9, G. I. Smirnova 1977, s. 100; A. I. Meljukova 1979, s. 21; 1989, s. 20–21; J. Chochorowski 1987b, s. 156; 1993, s. 209; A. Vulpe 1990, s. 107; O. Levitki 1994, s. 178). Zajmuje ona niewielki obszar prawobrzeża środkowego Dniestru i znana jest zarówno z osad jak i cmentarzysk. W inwentarzach tej grupy pojawiają się zabytki o stepowej prowinencji, łączone z środowiskiem „kimmeryjskim" (A. I. Terenożkin 1976, s.87). A.I. Meljukova (1972, s. 69; 1979, s. 30) datuje grupę Sacharna-Salončeny na koniec IX – początek VIII w. p.n.e. V. A. Il'inskaja (1975, s. 175) łączy ugrupowanie Sacharna-Salončeny ze względu na obecność elementów kultury czarnoleskiej, z VIII–VII w. p.n.e. Natomiast G. I. Smirnova (1985, s. 36–41), przyjmuje znacznie wcześniejszą pozycję chronologiczną tej grupy na X–VIII w. p.n.e., i to datowanie wydaje się najbardziej prawdopodobne.

Pojawiające się w takim środowisku kulturowym w pierwszej połowie VII w. p.n.e., najwcześniejsze elementy kultury scytyjskiej – czysto-scytyjskie zespoły grobowe z Cuconeştii Vechi i Străşeni, są niewątpliwe symptomem procesów rozwijających się poza obszarem Mołdawii i Besarabii. Interesująca w tym kontekście jest chronologia najstarszych zespołów scytyjskich z Siedmiogrodu, datowanych już na pierwszą połowę VII w. p.n.e. np. Budeşti-Fînaţe (A. Vulpe 1990, s. 100, 127). W dodatku grób 2 z Teiuş może być ewentualnie łączony nawet z najstarszym horyzontem kultu-

ry scytyjskiej, tj. znaleziskami typu Gumarovo z końca VIII i początku VII w. p.n.e (J. Chochorowski 1998, s. 480). Z terenu Siedmiogrodu, z Stremţ pochodzi również bimetaliczny sztylet (V. Vasiliev 1980, s. 149, nr. 80; A. Vulpe 1990, s. 36, tabl. 5/26) datowany przez A. Vulpego (1990, s. 36–37) na podstawie analogii na koniec VIII i początek VII w. p.n.e. Tak wczesne datowanie grupy siedmiogrodzkiej pozwala łączyć obydwa zespoły z 1 połowy VII w. p.n.e. z wyżynnej części międzyrzecza Dniestru i Prutu z najwcześniejszą falą koczowników, którzy przez Mołdawię i przełęcze wschodniokarpackie dotarli do Siedmiogrodu. Warunki środowiskowe tej części Kotliny Karpackiej przypominają step, co było zapewne jedną z przyczyn osiedlenia się części ludności pochodzenia stepowego na tym obszarze. Powstaniu grupy siedmiogrodzkiej towarzyszył kryzys miejscowego środowiska kulturowego. Obserwujemy bowiem zanik osiedli postgawskich typu Ciceu-Corabia w płn. Siedmiogrodzie oraz grodów kultury Basarabii w płd.-wsch. części Kotliny Karpackiej (V. Vasiliev 1976, s. 40; 1980, s. 135; 1983, s. 54; V. Vasiliev, C. Gaiu 1980, s. 31; J. Chochorowski 1989, s. 541–542). Nie można wykluczyć tezy, że zanik niektórych z nich jest wynikiem działań militarnych ludności napływowej (V. Vasiliev 1980, s. 126; J. Chochorowski 1987b, s. 150). Zapewne w ciągu trwania grupy siedmiogrodzkiej docierały na jej tereny kolejne fale stepowych nomadów. Samo ugrupowanie również oddziaływało na sąsiadujące z nim tereny. Przykładem mogą być dwa sztylety typu Posmuş z Mołdawii, których właściwym terenem występowania jest wschodnia część Kotliny Karpackiej. Teren międzyrzecza Seretu i Dniestru był więc już w VII w. p.n.e. miejscem krzyżowania się wpływów z dwóch ośrodków kultury scytyjskiej – klasycznej kultury stepowych nomadów i grupy siedmiogrodzkiej.

Kolejna fala aktywności scytyjskiej w płd.–wsch. Europie łączy się z zanikiem ich obecności na terenie Azji Przedniej w początku VI w. p.n.e. i przesuwaniem się ośrodków politycznych Scytów z Przedkaukazia na obszary nadczarnomorskie (V. Murzin 1984, s. 100; 1990, s. 51; 1996, s. 53). Omawiana migracja scytyjskich koczowników datowana jest na drugą połowę VII i początek VI w. p.n.e. Tym razem jednak nie jest ona skierowana na zachód ku dolnemu Dunajowi, lecz na płn.-zach. w stronę płn. części Kotliny Karpackiej (J. Chochorowski 1994, s. 49–53; 1996b, s. 126–127). Jej przedłużeniem jest fala militarnej penetracji, która przez Kotlinę Karpacką dociera na Morawy, Śląsk, Wielkopolskę, Łużyce, zach. Małopolskę i Polskę Środkową – gdzie również stwierdzono obecność zabytków typu scytyjskiego (Z. Bukowski 1977, s. 218; J. Chochorowski 1994, s. 49–53 itp.). Ich charakter (głównie militaria) oraz ślady zniszczeń na obiektach osadowych świadczą o agresywnym charakterze aktywności koczowników. Datowanie zabytków scytyjskich z Europy Środkowej poświadcza również, że nie była to jednorazowa wyprawa, lecz dłuższy okres niepokojów wywołanych ekspansywnością koczowników (J. Chochorowski 1994, s. 55; 1998, w druku). Z pojawieniem się grup koczowników o kulturze w typie scytyjskim w płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej, wiąże się również powstanie na Wielkiej Nizinie Węgierskiej w VI w. p.n.e. kultury Vekerzug (M. Párducz, 1952, s. 164–169; J. Chochorowski 1984, s. 99–16 1985a, s. 204–271; 1985b; 1987a, s. 161–207; 1998, w dr ku). W kształtowaniu się tego ugrupowania duże znacze miała również grupa Mezöcsát, której geneza również zw zana była ze stepowymi nomadami, wywodzącymi s z ugrupowań przedcytyjskich (kimmeryjskich) (E. Pa 1974, s. 353; J. Chochorowski 1987a, s.163–164; 1993, 275). Te procesy i niepokoje polityczne nie ominęły zape ne i Mołdawii, i Besarabii, zwłaszcza jeśli brać pod uwa ich położenie geograficzne. Wyjątkowego znaczenia nabie ją w tej sytuacji liczne znaleziska mieczy typu Suseni-Măc şeni z drugiej połowy VII i pierwszej połowy VI w. p.n. Miecze tego typu z pewnością nie są elementami wywod cymi się z terenu grupy siedmiogrodzkiej, gdyż są tu niel ne. Typ Suseni-Măcişeni charakterystyczny jest natomiast d kultury scytyjskiej z terenów nadczarnomorskich. Ich wyr na koncentracja na terenie Mołdawii oraz fakt, że są to po dyncze, luźne znaleziska, może świadczyć o tym, że nie koje związane z najazdami scytyjskimi drugiej połowy V i pierwszej połowy VI w. p.n.e. miały również miejsce Mołdawii. Zapewne należy je traktować jako ślady różne typu działań wojennych.

Druga grupa zabytków scytyjskich z terenu Mołdaw i Besarabii skupia znaleziska datowane na drugą połowę V i V oraz IV–III w. p.n.e. Jak już wyżej wspomniano, różni ona charakterem i strukturą znalezisk od grupy pierwsz Nadal są to zabytki łączone z kulturą scytyjską, lecz wi szość z nich występuje w zespołach reprezentującą miejsc wą – trako-getyjską tradycję kulturową, bądź też same m mieszany trako-scytyjski charakter. Dużą grupę stanowią też znaleziska luźne.

Do licznych zabytków typu scytyjskiego w tej grupie leżą znów miecze i sztylety. Znaczna ich część to znalezis luźne, jednak występują one również jako elementy wypo żenia grobowego. Przykładem tego są miecze typu Co Typ ten reprezentują długie okazy (około 50 cm) o głowi złożonej z dwóch owalnych płytek, lub owalnej w kszta sztabki. Trzon rękojeści jest gładki bądź zdobiony żłobka a jelec ma kształt sercowaty lub zbliżony do sercowate Należy tu wymienić miecze z Buciumeni (C. Buzdu 1976, s. 241, A. Vulpe 1990, s. 44, tabl. 9:43), Lichiti (S. Atonescu-Ioviţă 1982, s. 134, ryc.1; A. Vulpe 1990, s. tabl. 9:44), Găiceana (A. Vulpe 1990, s. 44, tabl. 9:45), T bujeni (V. L. Lapušnjan 1979, s. 115, ryc. 42:2; V. L. Lapu jan, I. T. Nikulice, M. A. Romanovskaja 1984, ryc. 14 M. Tkaciuk 1994, s. 226, ryc. 6:2) i Zăiceşti (S. Rață 19 s. 257, 276–277, ryc.1:1–3, 2:1–3; C. Buzdugan 1976, s. 2 251, ryc.4:4, 8:7–8; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–1 ryc. 2:13, 3:5; A. I. Meljukova 1979, s. 110, ryc. 33:11, A. Vulpe 1990, s. 44–45, 47, tabl. 10:46–47,12:57), o tr nach rękojeści zdobionych żłobkami oraz egzemplarze z C zia (tabl. II, 1) (A. Vulpe 1990, s. 44, tabl. 9:42, s. 46– tabl. 11:56), Lucaşeuca (V. L. Lapušnjan 1979, s. 115, r 42:1; M. Tkaciuk 1994, s. 226, ryc. 4:27), Suruceni (V. L. L pušnjan 1979, s. 115, 117, ryc. 42:2, 44:1–3; A. I. Melju va 1979, s. 144, ryc. 33:5; 1989, tabl. 27:33; V. A. Ilinsk A. I. Terenožkin 1983, s. 303; M. Tkaciuk 1994, s. 226, r 628), a także dwa okazy z Bîrseşti – kurhan VII (S. Mo

1957a, s. 120, ryc. 4:1; C. Buzdugan 1976, s.240, ryc. 6:9; A. I. Meljukova 1979, ryc. 33:13; A. Vulpe 1990, s. 45, tabl.11:51) i XIII (S. Morinz 1959, s. 234, ryc. 3; C. Buzdugan 1976, s. 240, ryc. 7:4; 8:11; A. I. Meljukova 1979, ryc. 33:15; G. Trohani 1984, ryc. 2:1; A. Vulpe 1990, s. 45, tabl. 11:52, 52a), które nie mają zdobionego trzonu rękojeści. Do typu Cozia można zaliczyć również miecze, które nie zachowały się w całości, ale ogólne cechy morfologiczne odpowiadają temu typowi. Są to okazy z Vaslui (V. Palade 1976, s.551, ryc. 1:10, 2:10; C. Buzdugan 1976, s. 251; A. I. Meljukova 1979, s. 110; A. Vulpe 1990, s. 47, tabl. 11:55a), Cozia, dwa miecze z Cristineşti (C. Buzdugan 1976, s. 243, ryc. 8/6,10; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 2:12, 3:10; A. Vulpe 1990, s. 45, tabl. 10:49, 50), dwa z Zăiceşti oraz dwa egzemplarze z Poieneşti (R. Vulpe 1953, s. 312, ryc. 97, 98, s. 400, ryc. 306, 307; A. I. Meljukova 1979, s.124, ryc. 33:10; A. Vulpe 1990, s. 46, tabl. 11:54, 48B/1–16, tabl. 11:55). Znaleziska z Cristineşti jak i z Zăiceşti są zapewne elementami inwentarza domniemanych pochówków. Jeden ze sztyletów z Cozia był również częścią wyposażenia grobowego, razem z nim odkryto nóż i dwa brązowe grociki. W grobie z Suruceni prócz miecza typu Cozia odkryto trzy grociki trójskrzydełkowe, które pozwalaja datować ten pochówek na V w. p.n.e. W grobie szkieletowym z Vaslui też odkryto brązowe trójskrzydełkowe grociki z V w. p.n.e. Na cmentarzysku Poieneşti, w grobie ciałopalnym 307 znaleziono jedynie miecz i ceramikę, natomiast w innym pochówku z Poieneşti razem z mieczem typu Cozia odkryto czternaście trójgraniastych grocików z V w. p.n.e. Niezwykle istotna dla datowania typu Cozia jest pozycja chronologiczna mieczy odkrytych na stanowisku Bîrseşti ze strefy przykarpackiej. Jest to cmentarzysko ciałopalne, podkurhanowe o bardzo wyraźnych miejscowych tradycjach kulturowych, na którym w części pochówków odkryto zabytki scytyjskie. Cmentarzysko to razem z podobnymi stanowiskami jak Ferigile, Curtea de Argeş (A. Vulpe 1967, s. 98), Tigveni, Cepari (A. Vulpe, E. Popescu 1972, s. 77, 1982, s. 78), reprezentuje grupę Bîrseşti-Ferigile (A. Vulpe 1967, s. 93; A.I. Meljukova 1979, s.105). Na cmentarzysku Ferigile obecność elementów scytyjskich – mieczy – jest właśnie jednym z wyznaczników omawianej grupy (fazy) tego cmentarzyska, datowanej na drugą połowę VI w. p.n.e. (A. Vulpe 1990, s. 56, tabl. 60B). Powinno się łączyć miecze typu Cozia z Bîrseşti z drugą połową VI w. p.n.e.

Miecze podobne do omawianego typu znane są również z terenu Mołdawii i Besarabii. Z Siedmiogrodu pochodzi okaz z Braşov (C. Buzdugan 1976, s. 241, ryc. 7:3; V. Vasilev 1979, s. 21, ryc. 2:7; A. Vulpe 1990, s. 45, tabl. 10:48) datowany na V–IV w. p.n.e (A. Vulpe, V. Drâmbocianu 1980, s.186, ryc. 12:1; A. Vulpe 1990, s. 46, tabl. 11:49, tabl. 51:B). Natomiast znad środkowego Dniepru można wymienić miecze z Prussy (W. Ginters 1928, s. 28, tabl. III:ril „Volovatec"), i z kurhanu 6 z Aleksandrovki (L. M. Galanina 1977, s. 35, tabl. 17:1; I. F. Kovaleva, S. E. Muchamad 1982, s. 51, ryc. 5:1), datowane na koniec VI – początek V w. p.n.e. (A. Vulpe 1990, s. 48). Podobnie można datować zabytek z miejscowości Dal'nee z Krymu (S. G. Koltytsin, A. E. Kislyj, G. H. Toščeb 1994, s. 63, ryc. 30:1–22). Drugi okaz z Krymu jest znaleziskiem luźnym bez dokładnego miejsca znalezienia (S. A. Skoryj 1979, s. 258, ryc. a, b). Z V w. p.n.e. pochodzi miecz z wyspy Chorticy niedaleko Zaporoża (M. O. Ostapenko 1995, s. 63, tabl. 8:1), jak i okaz z Gaston Uota w płn. Osetii (D. V. Žuravlev, A. P. Mošinskij 1994, s. 163, ryc. 2:21), a także z obłaści Asrtrachańskiej (I. P. Berchnii-Zaseckaja, L. Ja. Malovickaja 1964, s. 148, ryc. 5). Miecze analogiczne do typu Cozia znane są również nad górnym Donem (V. K. Levenok 1964, s. 201, ryc. 1), i w dorzeczu Sejmu i Sosny (A. M. Apal'kov 1995, s. 149, ryc. 1:2). Najbardziej wysuniętym na płd.-zach. znaleziskiem jest miecz z terenu płd.-wsch. Polski, z Rozborza (S. Czopek 1995, s. 107–113, ryc. 2; 3). Rękojeść tego zabytku mieści się w kryteriach mieczy typu Cozia, jednak zdobiona rowkami i trójkątna w kształcie głownia odbiega od wzorów z Mołdawii.

Z powyższych danych wynika, że miecze typu Cozia należy datować na drugą połowę VI i V w. p.n.e. Przemawiają za tym również względy morfologiczne, gdyż charakterystyczna dla tego typu głowica złożona z owalnych płytek i jelec zbliżony często do motylkowatego, są typowe dla późniejszych form typu akinakes (A. I. Meljukova 1964, s. 51).

Na cmentarzysku w Bîrseşti miecze typu Cozia nie są jedynymi znaleziskami scytyjskimi. Zabytki zaliczane do tej grupy odkryto również w kurhanach I (S. Morinz 1957a, s. 127, 129, 130; 1957b, s. 222; 1959, s. 232; C. Buzdugan 1976, s. 240 – omyłkowo podano ryc. 8:11, który przedstawia miecz z kurhanu XXV; I. Miclea, G. Florescu 1980, s. 129, ryc. 554; I. T. Nikulice 1987, s. 53, 64, ryc. 5.12; A. Vulpe 1990, s. 53, tabl. 13:65) i XXV (S. Morinz 1961, s. 201, ryc. 2; C. Buzdugan 1976, s. 240, ryc. 7:1; A. I. Meljukova 1979, ryc. 33:34; G. Trohani 1984, ryc. 3:5; A. Vulpe 1990, s. 53, tabl. 13:66). W obu pochówkach odkryto miecze typu Bîrseşti, ale w przypadku kurhanu XXV miecz (tabl. II, 7) był jedynym wyposażeniem pochówka ciałopalnego. Inaczej przedstawiała się sytuacja w kurhanie I, gdzie odkryto brązowe, trójskrzydełkowe grociki, ceramikę i brązową aplikacje w kształcie krzyża.

Miecze określane mianem typu Bîrseşti charakteryzują się sercowatym jelcem i U-kształtną, antenową głowicą, której ramiona są lekko uniesione do góry, ale nie zagięte do środka. Typ ten reprezentują jedynie wymienione wyżej dwa okazy z Bîrseşti, z kurhanu I i XXV (tabl. II, 7), i jeden miecz z Mîncateşti (C. Buzdugan 1976, s. 247, ryc. 9, 2; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 3:7; A. I. Meljukova 1979, s.110; A. Vulpe 1990, s. 53–54, tabl. 14:67; 48A/1–4). Pochówek szkieletowy z Mîncateşti może być datowany dzięki trzem trójskrzydłkowym grocikom prawdopodobnie na VI – początek V w. p.n.e. Ze względu na specyficzną formę głowicy znajdujemy niewiele analogii dla omawianego typu, nawet przy założeniu, że głownie mają jedynie zbliżone kształty. Przykładem takim jest egzemplarz odkryty w południowej części międzyrzecza Prutu i Dniestru między miejscowościami Tudorovo i Palanka z IV–III w. p.n.e (G. P. Sergeev 1960, s. 265). Analogiczną formę głowicy i ornament ma również okaz z miejscowości Volkovcy, jednak jego jelec jest segmentowy (A. I. Meljukova 1964, s. 55, tabl. 20:3; G. L. Evdokimov, V. Ju. Murzin 1984, s. 78, ryc. 4:1). Wydaje się więc, że typ Bîrseşti jest specyficzną odmia-

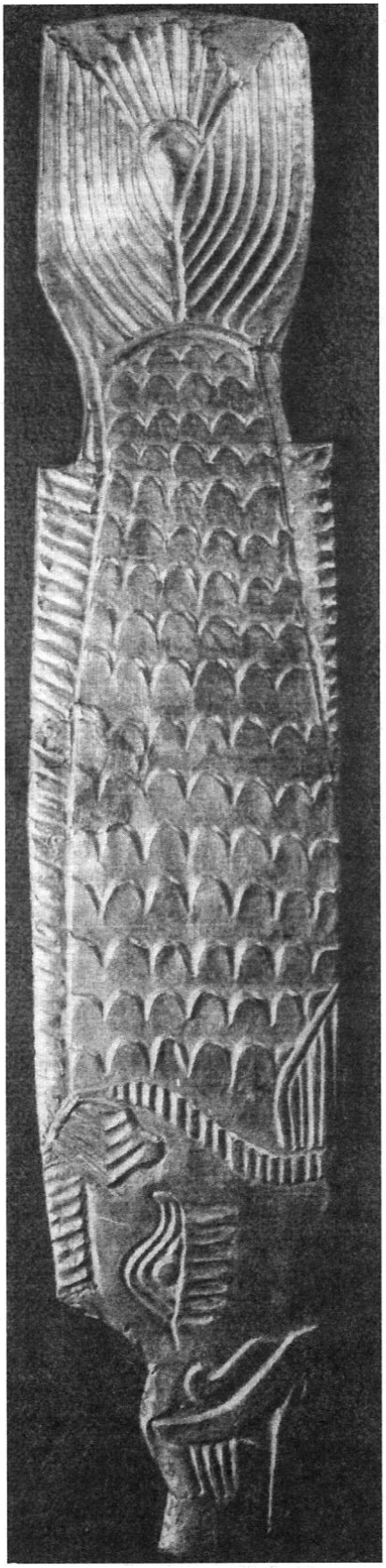

Ryc. 1. Złota aplikacja w kształcie ryby ze Stînceşti (fot. wg. I. Midea, R. Florescu)
Abb. 1. Fischförmige Goldapplikation von Stînceşti (Fot. nach I. Midea, R. Florescu)
Рис. 1. Золотая аппликация в форме рыбы из Stînceşti (фото согл. И. Мидеа, Р. Флореску)

Ryc. 2. Złota aplikacja w kształcie liścia ze Stînceşti (fot. wg. I. Midea, R. Florescu)
Abb. 2. Blattförmige Goldapplikation von Stînceşti (Fot. nach I. Midea, R. Florescu)
Рис. 2. Золотая аппликация в форме листа из Stînceşti (фото согл. И. Мидеа, Р. Флореску)

ną właściwą dla południowej części Wyżyny Mołdawskiej i decydujące znaczenie dla jego datowania mają zespoły z cmentarzyska Bîrseşti, zwłaszcza kurhan I. W pochówku tym prócz miecza typu Bîrseşti odkryto grociki trójskrzydełkowe należące do drugiej grupy chronologicznej z VI i początku V w. p.n.e. (S. V. Polin 1987, s. 31). Bardziej dokładną pozycje chronologiczną dla kurhanu I można ustalić na podstawie brązowego okucia kołczanu (fot. 3) (S. Morinz 1957a, 117–132; I. Midea, R. Florescu 1980b, s. 129, fot. 554, I. T. Nikulice 1987, s. 53, 64, ryc. 5/12; Vulpe 1990, s. 53). Aplikacje takie najczęściej określane są jako ozdoby rzemieni łączących kołczan lub sajdak z pasem (N. Fettich 1934, s. 44). Przymocowywano je do rzemieni przy pomocy dwóch uszek, znajdujących się na spodniej stronie. Jednak nie wszystkie aplikacje odkrywano w towarzystwie grocików, okazy z Volkovcy (V. A. Il'inskaja 1968, s. 128, ryc. 37) i Gusarki (V. Ju. Murzin 1984, s. 30, ryc. 17:9) łączone są z ozdobami części rzędu końskiego. Pomimo, że w większości brązowe aplikacje wykonane są zgodnie z kanonami sztuki scytyjskiej, to na terenach nadczarnomorskich okazy takie występują dość rzadko (E. V. Černenko 1981, s. 45; N. N. Bondar 1955, s. 59, ryc. 4/a; V. M. Skudnova 1988,

Ryc. 3. Brązowa aplikacja w kształcie krzyża z kurhanu I, z Bîrseşti (fot. wg. I. Midea, R. Florescu)
Abb. 3. Kreuzförmige Bronzeapplikation aus dem Kurgan I von Bîrseşti (Fot. nach I. Midea, R. Florescu)
Рис. 3. Бронзовая аппликация в форме креста из кургана I в Bîrseşti (фто согл. И. Мидеа, Р. Флореску)

ryc. na s. 55). Właściwym terenem ich występowania jest Kotlina Karpacka (K. Horedt 1960, s. 482; J. Chochorowski 1985a, s. 95–99; T. Kemenczei 1986, s. 117–135), w tym Siedmiogród (V. Vasiliev 1980, s. 77–78). Powszechnie jednak za miejsce ich powstania uznaje się olbijski ośrodek metalurgiczny (N. N. Bondar 1955, s. 59). Zabytki te są datowane na drugą połowę VI i pierwszą połowę V w. p.n.e. (J. Chochorowski 1985a, s. 99; T. Kemenczei 1986, s. 131). Ten przedział chronologiczny nie budzi zastrzeżeń, jednak datowanie poszczególnych form w jego obrębie jest sprawą dyskusyjną.

Ze względu na sposób zdobienia krzyżowe okucia możemy podzielić na dwie grupy: okazy zdobione w stylu zoomorficznym i geometrycznym. Egzemplarze o motywach geometrycznych znane są jedynie ze stanowisk na terenie Kotliny Karpackiej i uznawane za miejscowe wyroby, które tylko w ogólnym zarysie wzorowane były na olbijskim pierwowzorze (J. Chochorowski 1985a, s. 99). Lokalne wyroby zdobione motywami geometrycznymi, powinny być młodsze od swoich pierwowzorów zdobionych realistycznymi przedstawieniami zwierząt i łączone raczej z V niż VI w. p.n.e. (N. Fettich 1934, s. 49; J. Chochorowski 1985a, s. 99; 1985b, tabl. 4). Nie zgadza się z tym stanowiskiem T. Kemenczei (1986, s. 117–134).

Okaz z Bîrseşti (ryc. 3) ma końce krótszych ramion zdobione przedstawieniami głów drapieżnych ptaków z wyolbrzymionymi i zakrzywionymi dziobami. Na dłuższym ramieniu widoczne są przedstawienia trzech jeleni z odgiętymi w tył głowami, jeden nad drugim. Motyw ten jest powtórzony w centralnej części okucia. Z terenu Mołdawii znana jest również jeszcze jedna aplikacja w kształcie krzyża z Armăşoaia (tabl. IV, 1) (A. Niţu 1953 s. 5–6, ryc. 1 a–b; R. Vulpe 1953 s. 485–486, tabl. 383 a–b; A.I. Meljukova 1979, s. 111; I. T. Nikulice 1987, s. 67, ryc. 5/13). Egzemplarz ten jest znaleziskiem luźnym i ze względu na kształt zakończeń krótszych ramion może być zaliczony do tego samego typu co zabytek z Bîrseşti. Różne jest natomiast zdobienie motywami zoomorficznymi. Na dłuższym ramieniu aplikacja ta posiada wizerunki trzech głów zwierzęcych (niedźwiedź ?), jedna nad drugą. W centrum, w miejscu połączenia się ramion, widoczny jest medalion, a w nim wyobrażenie zwiniętego w kłębek drapieżnika.

Analogicznymi aplikacjami omawianego typu – krótsze ramiona zakończone przedstawieniami głów ptaków – są egzemplarze z Olbii (N. N. Bondar 1955, s. 58–59, ryc. 4a; V. M. Skudnova 1988, s. 27, 55, ryc. na s. 55), oraz z Kotliny Karpackiej: Ţelna (V. Vasiliev 1980, s. 77, tabl. 21:3), Komárom (N. Fettich 1934, tabl. 9:2; T. Kemenczei 1986, s. 122, ryc. 2:3), Törökszentmiklós (T. Kemenczei 1986, s. 122, ryc. 6:1) i Cegléd (T. Kemenczei 1986, s. 118, ryc. 4:1), jak i ze Słowacji – Chotín z końca VI w. p.n.e. (S. Dušek 1966, tabl. 5:21; J. Chochorowski 1985a, ryc. 30:2, T. Kemenczei 1986, s. 129).

Biorąc pod uwagę zarówno datowanie grocików z kurhanu I z Bîrseşti, jak i pozycje chronologiczną zabytków scytyjskich w grupie Bîrseşti-Ferigilie oraz przynależność do grupy aplikacji zdobionych zoomorficznymi przedstawieniami, należy brązowe okucie kołczanu z Bîrseşti datować na drugą połowę VI w. p.n.e. Podobną pozycję chronologiczną posiada też aplikacja z Armăşoaia. Tak też powinno się datować kurhan I z tego cmentarzyska. Stąd też przedział chronologiczny mieczy typu Bîrseşti, to druga połowa VI i ewentualnie sam początek V w. p.n.e.

Kolejnym przykładem znalezisk scytyjskich z terenów międzyrzecza Dniestru i Seretu są miecze typu Năneşti. Są to krótkie miecze i sztylety, których głowica jest antenowa z końcami mocno zagiętymi do środka. Do tego typu możemy zaliczyć okazy z Cozia, Năneşti (tabl. II, 6) (I. Mitrea 1971, s. 291–292, ryc. 2; C. Buzdugan 1976, s. 247, ryc. 7/2; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 4; A. I. Meljukova 1979, s. 199, ryc. 33:17; A. Vulpe 1990, s. 53–54, tabl. 11:68) – o jelcu nerkowatym i Miroslaveşti (C. Buzdugan 1976, s. 247; C. Buzdugan, G. Coman 1977, s. 242, ryc. 3/3; A. Vulpe 1990, s. 55, tabl.14/70) – o jelcu sercowatym. Sztylet z Mileşti de Sus (I. Mitrea 1983, s. 117–121, ryc.1/1, 2/1; A. Vulpe 1990, s. 55, tabl. 14:69, 48C) nie posiada głowicy, lecz prawdopodobnie powinno się go zaliczyć do tego typu i jako jedyny z wymienionych zabytków jest częścią inwentarza grobowego. Wchodzące w skład tego zespołu grociki trójskrzydełkowe, należą do drugiej grupy chronologicznej z VI i początku V w. p.n.e. (S. V. Polin 1986, s. 31).

Analogie do omawianego typu występują na rozległym obszarze. Sztylet podobny do typu Năneşti odkryto na cmentarzysku Ferigile, w pochówku datowanym miedzy innymi wędzidłami typu Szentes-Vekerzug na drugą połowę VI w. p.n.e. (A. Vulpe 1967, s. 133, tabl. 15:4; C. Buzdugan 1976, s. 243; A. Vulpe 1990, s. 55, tabl. 15:73, 52A:1). Również

w Siedmiogrodzie, w Băiţa znany jest egzemplarz analogiczny do omawianego typu (V. Vasiliev 1976, s. 53, tabl. 21:1; A. Vulpe 1990, s. 55, tabl. 14:72, 47C:10). Zespół ten na podstawie grocików oraz brązowego okucia w kształcie krzyża zdobionego motywami geometrycznymi należy łączyć z początkiem V w. p.n.e. (V. Vasiliev 1980, s. 78; J. Chochorowski 1985a, s. 98; 1985b, tabl. 4).

Egzemplarze nawiązujące do typu Năneşti znane są również z bardziej odległych terenów. Są to okazy z Sachnovki, Ivanovska (A. I. Meljukova 1964, s. 54, tabl. 20:4, 7), Smely (W. Ginters 1928, s. 20, tabl. 19:a), z Zabr'iji z okolic Kijova (E. O. Petrov'ska, I. I. Ivanov 1975, s. 64, ryc. 1), z Ivanovskiego Składu i półwyspu Tamańskiego (R. F. Voronina 1962, s. 131, ryc. 1:2, 3). Podobne miecze pochodzą też z Il'ičeva koło Kerczu (E. V. Jakovenko 1982, s. 67, ryc. 2:14), z Nastovskiej Stanicy na Przedkaukaziu (E. I. Krupnov 1960, s. 279, tabl. 62:1, 2), z Varvarino (M. R. Polesskich 1961, s. 257, ryc. 1), oraz z Ananino z międzyrzecza Wołgi i Kamy (A. Ch. Chalikov 1977, s. 170, ryc. 60:7). Na V w. p.n.e. datowany jest pochówek z Mačuch z Połtawy (G. T. Kovpanenko 1970, s. 156, ryc. 4:18), jak i wszystkie groby z mieczami podobnymi do typu Năneşti z Elizavetovskiego Mogilnika (B. P. Kopylov 1980, s. 24, ryc. 1:16).

Z powyższej analizy wynika więc, że typ Năneşti należy datować na drugą połowę VI i V w. p.n.e., zaś jednolitość form oraz występowanie na rozległym obszarze świadczy o interregionalnym charakterze tego wyrobu.

Kolejną formą w tym wykazie są miecze typu Găiceana, które zostały wydzielone ze względu na kształt głowicy. Głównym kryterium było w tym przypadku zdobienie głowicy ornamentem w stylu zoomorficznym. Na omawianym terenie odkryto dwa egzemplarze tego typu: z Găiceana (tabl. II, 4) (C. Buzdugan 1976, s. 245, ryc. 5:1; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 3:6; A. I. Meljukova 1979, ryc. 33:25; I. T. Nikulice 1987, s. 62, ryc. 5:15; A. Vulpe 1990, s. 58–59, tabl. 15:74) i Petricani (tabl. II, 5) (V. Mihailescu-Bîrliba, G. Untaru 1971, s. 248; C. Buzdugan 1975, s. 70, ryc. 2:a–b, 3:a–c; C. Buzdugan 1976, s. 249, ryc. 9:3; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 3:2; A. I. Meljukova 1979, s. 137, 199, ryc. 33:20; I. T. Nikulice 1987, s. 61; A. Vulpe 1990, s. 59, tabl. 15:76); oba są jednak znaleziskami luźnymi.

Miecz z Găiceana ma antenową głowicę, której ramiona są zakończone przedstawieniami gryfów zwróconych głowami do siebie. A. I. Meljukowa (1964, s. 56) uznaje motyw gryfów na głowicach mieczy za charakterystyczny nie dla sztuki scytyjskiej, lecz dla terenów leżących bardziej na wschodzie, na przedpolu Uralu (R. B. Ismagilov 1980, s. 219, ryc. 1) i na obszarze zajętym przez kulturę tagarską (N. L. Členova 1967, s. 22, tabl. 11:8–12), wywodzącą się z tych samych korzeni co stepowy wariant kultury scytyjskiej. Podobny miecz znany jest z Cepari w Siedmiogrodzie (A. Vulpe 1977, s. 81, ryc. 1:1; A. Vulpe, E. Pepescu 1982, s. 88, ryc. 11a; A. Vulpe 1990, s. 59, tabl. 15:75, 53:1). Ten ostatni zespół na podstawie ceramiki i wędzidła datowany jest na drugą połowę VI w. p.n.e.[4] (A. Vulpe, E. Pepescu 1982, s. 106, 112; A. Vulpe 1990, s. 60). Z miejscowości Ravna w Bułgarii (M. Mirčev 1962, s. 117, ryc. 30:1) pochodzi analogiczny okaz będący luźnym znaleziskiem. Również w Bułgarii – w Devene (B. Nikolov 1965, s. 171, ryc. 11), odkryto zabytek nawiązujący do zoomorficznie zdobionej głowicy miecza z Găiceana i datowany na V w. p.n.e. (A. Vulpe 1990, s. 60). Podobną pozycję chronologiczna zajmują miecze o segmentowatym jelcu z Gamarnja (raj. Kanev) i z Romenskiego Uezda (G. L. Evdokimov, V. Ju. Murzin 1984, s. 78, ryc. 4/2, 3) oraz z kurhanu 401 z Žurovki (W. Ginters 1928, tabl. 21:b; A. I. Meljukova 1964, tabl. 20:14). Ten ostatni zespół datowany jest na pierwszą połowę V w. p.n.e. (A. Vulpe 1990, s. 60).

Miecz z Găiceana należy więc datować na drugą połowę VI i pierwszą połowę V w. p.n.e. Miecz z Petricani jest natomiast dość nietypowym przykładem typu Găiceana, ponieważ jego głowica, choć zdobiona w stylu zoomorficznym przedstawieniem stylizowanego ptaka, jest sztabkowata. Jedynym egzemplarzem, który ma podobnie zdobioną głowicę jest okaz z Veszprém, z Transdanubii (T. Kemenczei 1984, s. 36), ale również jego jelec jest zdobiony w stylu zoomorficznym. Miecz o podobnie ornamentowanym jelcu z Kaneva A. I. Meljukova datuje na V w. p.n.e. (1964, s. 53, tabl. 18:5). Na tej podstawie T. Kemenczei datuje również na V w. p.n.e. okaz z Veszprém (1984, s. 42). Jest więc prawdopodobne, że miecz z Petricani można również datować na V w. p.n.e.

Wszystkie omówione wyżej miecze są obosieczne. Z terenu Mołdawii i Besarabii znany jest również okaz jednosieczny. Chodzi tu o miecz z Muncelu de Sus (tabl. II, 8) (A. Vulpe 1990, s. 95–96, tabl. 30:201). Jego głownia jest jednosieczna i zakrzywiona, zaś rękojeść ukształtowana na wzór rękojeści mieczy i sztyletów typu scytyjskiego. Z uwagi na formę rękojeści, najbliższe analogie okaz ten posiada wśród mieczy typu Cozia i na tej podstawie może być datowany na koniec VI–V w. p.n.e. Forma jednosiecznego miecza nie jest przy tym typowa dla kultury scytyjskiej. Za charakterystyczną można ją natomiast uznać dla trackiego środowiska kulturowego (A. I. Meljukova 1964, s. 59; S. I. Andruch 1994, s. 40).

Bardzo ciekawym przykładem zespołu grobowego o miejscowych tradycjach, z elementami scytyjskimi jest grób z Pârjolteni (tabl. III, 1) (V. L. Lapušnjan, S. I. Popov 1973, s. 409; V. L. Lapušnjan 1979, s. 18–20, 55, 59, 90, 118–119, ryc. 3:1–15, 4:1–12, 5:1–3, ryc. 15; I. T. Nikulice 1987, s. 39, 60, ryc. 5:3; A. I. Meljukova 1979, s.142; 1989, tabl. 26:1, 27:1–14, 16–20, 30; M. Tkaciuk 1994, s. 225–226, ryc. 4:1–21) z Wyżyny Besarabskiej. W skład wyposażenia tego ciałopalnego pochówka wchodził miecz, nóż, grot włóczni, grociki, osełka, części rzędu końskiego, kościane przedmioty i ceramika. Jak na pochówek zaliczany do drugiej grupy jest on bardzo bogato wyposażony w przedmioty typu scytyjskiego. Miecz (tabl. III, 2) posiada antenową głowicę, lecz jego jelec ma dość nietypowy, pięciokątny kształt, dla którego brak analogii. Długość okazu (56,5 cm) zbliża go do mieczy typu Cozia. Grot włóczni (tabl. III, 3) jest dużym egzemplarzem liczącym 60 cm długości. Charakteryzuje się krótką tulejką i romboidalnym w prze-

[4] Wędzidło nawiązuje do wczesnych typów charakterystycznych dla 3 grupy zabytków z płn. fazy grupy Ferigile, zaś ceramika do 4 grupy zabytków (A. Vulpe 1977, s. 88), z drugiej połowy VI w. p.n.e. (E. Pepescu, A. Vulpe 1982, s. 106, 112; A. Vulpe 1990, s. 60).

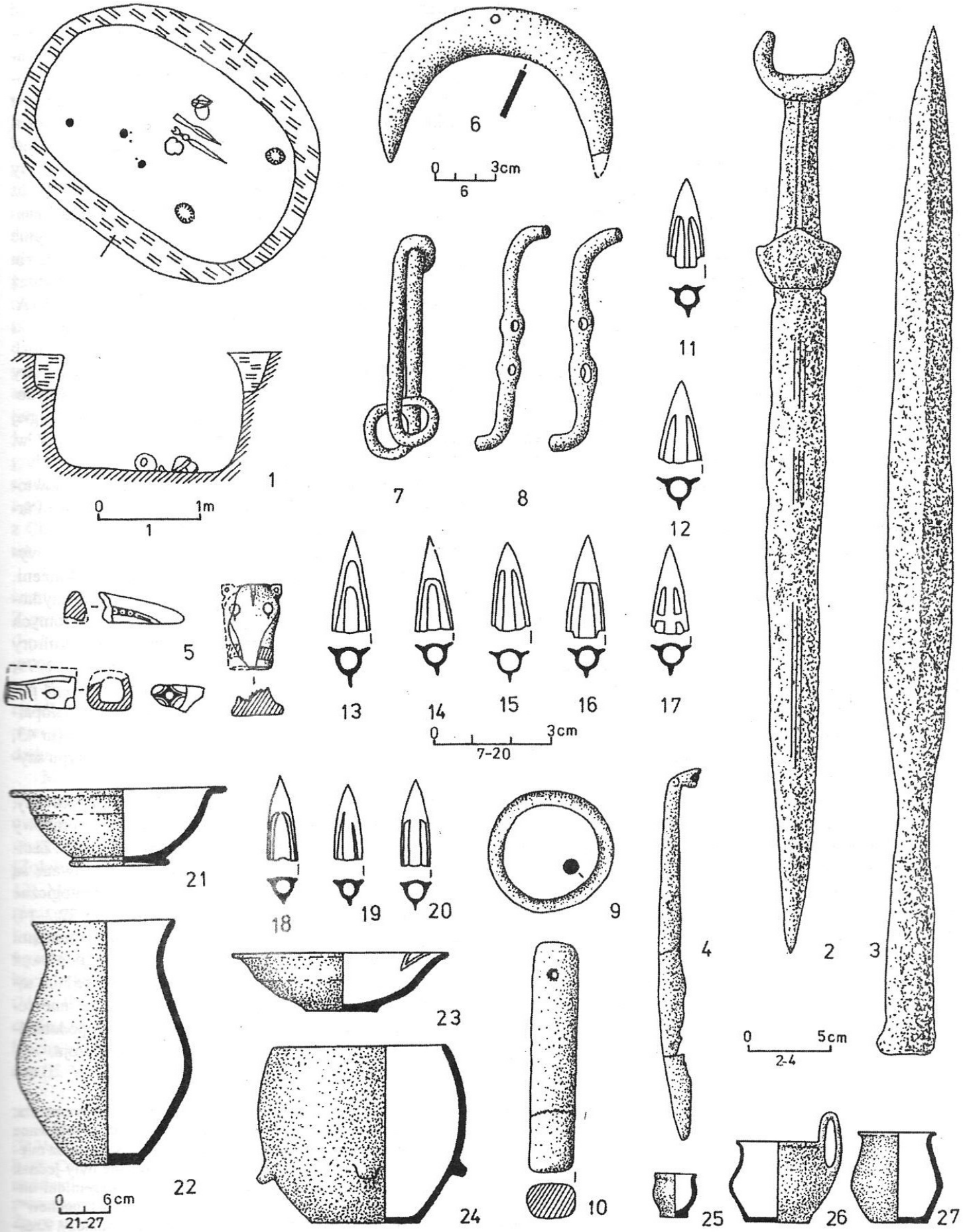

Tabl. III. 1–27 – Inwentarz grobowy i plan pochówka z Pârjolteni (ryc. wg. V. L. Lapušnjana)
Taf. III. 1–27 – Grabinventar und Plan der Bestattung von Pârjolteni (Zeichnung nach V. L. Lapušnjana)
Табл. III. 1–27 – Погребальный инвентарь и план погребения в Pârjolteni (рис. согл. В. Л. Лапушняна)

kroju ostrzem o największej szerokości przy podstawie. W klasyfikacji A. I. Melukovej (1964, s. 42) należy on do wariantu 2 typu 2 w II grupie, datowanego na okres od V do przełomu IV/III w. p.n.e.

Nóż z Pârjolteni (tabl. III, 4) posiada zakończenie rękojeści zdobione w stylu zoomorficznym (drapieżnik z rozwartą paszczą ?). Najbardziej podobne do omawianego egzemplarza są okazy z dorzecza rzeki Ros' – z kurhanu 40 z Bobricy i kurhanu 6 z Berstnjagi[5] (G. T. Kovpanenko 1981, s. 7–9, 15–16, 100, ryc. 2:5; 11:5; 58:6, 7), z drugiej połowy VII w. p.n.e. (I. N. Medvedskakja 1992, tabela na s. 90). Analogiczne okazy odkryto również w kurhanie 491 z Makeevki, z końca VI i początku V w. p.n.e. i w kurhanie 402 z Žurovki (V. G. Petrenko 1967, s. 27, tabl. 17 :3, 4). Z Kotliny Karpackiej pochodzą dwa krótkie miecze, których głowice zdobione są w stylu zoomorficznym (T. Kemenczei 1984, s. 38, ryc. 2:3; 3:2; J. Chochorowski 1985a, s. 103–105, ryc. 33:8, 9).

Żelazne noże zdobione w stylu zoomorficznym nie są zbyt często spotykane w zespołach scytyjskich. Okazy o tak zdobionej rękojeści są natomiast charakterystyczne dla kultury tagarskiej z Kotliny Minusińskiej (N. L. Členova 1968, s. 166–192). Jednak podstawowym surowcem do ich produkcji był brąz.

Odkryte w tym pochówku części rzędu końskiego to: ozdobna, półksiężycowata brązowa blaszka (tabl. III, 6), brązowe kółko (tabl. III, 9), wędzidło (tabl. III, 7) i S-kształtne pobocznice z prosto ściętymi końcami (tabl. III, 8). Pobocznice tej formy występują w zespołach scytyjskich od końca VI do IV/III w. p.n.e., najczęściej jednak są spotykane w V w. p.n.e. (V. A. Il'inskaja 1968, s. 118). Półksiężycowata blaszka dzięki otworowi w środkowej części mogła być mocowana na uprzęży przy pomocy haczyka. Analogiczne ozdoby znane są z Melitopol'skiego Kurhanu z IV w. p.n.e. (V. A. Il'inskaja 1968, s. 50, ryc. 1, 4/22) i Krasnokutskiego z IV–III w. p.n.e (A. I. Meljukova 1981, s. 50, 101–107, ryc. 14:5–11). Brązowe kółko o kolistym przekroju było zapewne również częścią rzędu końskiego, choć bardziej powszechną formą, są kółka z dodatkowymi zgrubieniami lub uszkami (E. Moskalu 1990, s. 149–154)

Za części rzędu końskiego uznaje kościane przedmioty (tabl. III, 5) z grobu z Pârjolteni I. T. Nikulice (1979, s. 118–119). Są to dwa czworograniaste, zachowane fragmentarycznie przedmioty (krępulce, ozdoby na rzemień ?), zdobione przedstawieniem głowy zwierzęcej (niedźwiedź ?) opartej na przednich łapach. Dwa kolejne przedmioty to fragmenty kłów, zdobionych wg. V. L. Lapušnjana (1979, s. 119) wyobrażeniami oka i dziobu gryfa. Kły zwierzęce wykorzystywane jako ozdobny element uździenicy występują dość często w zespołach scytyjskich, lecz ich chronologia jest stosunkowo krótka – koniec VI i początek V w. p.n.e. (E. V. Jakovenko 1969, 200–207; V. L. Lapušnjan 1979, s. 119). Kolejnym elementem wyposażenia z pochówka z Pârjolteni jest osełka (tabl. III, 10). Jest to charakterystyczny element osobistego wyposażenia wojownika. Osełki najczęściej mają formę prostokąta z niewielkim otworem. Zawieszane były u pasa, o czym świadczą przedstawienia na stellach (N. L. Členova 1975, tabl. 2, ryc. V:3c, 4b; VI:1c, 2d). Występowania tych przedmiotów nie można jednak ograniczać jedynie do scytyjskiego środowiska kulturowego (V. Ju. Murzin 1984, ryc. 16, ryc. 19 itp.), gdyż znane są one również z wcześniejszych zespołów łączonych z Kimmerami (A. I. Terenožkin 1976, ryc. 5:4, 6:2, 10:8 itp.; J. Chochorowski 1993, s. 137).

Ostatnim elementem wyposażenia tego pochówka, który możemy łączyć z kulturą scytyjską są brązowe, trójskrzydełkowe grociki (tabl. III, 11–20) należące głównie do drugiej grupy chronologicznej, datowanej na VI i początek V w. p.n.e. (S. V. Polin 1987, s. 31).

Biorąc pod uwagę datowanie wszystkich wyżej omówionych składników wyposażenia grobowego, pochówek z Pârjolteni należy datować na pierwszą połowę V w. p.n.e.

Przykładem cmentarzyska getyjskiego, na którym wystąpiły zespoły z elementami scytyjskimi są Dănceni. Cmentarzysko w Dănceni jest dużym i długotrwale użytkowanym obiektem, który dostarczył miedzy innymi istotnych materiałów do analizy obrządku pogrzebowego kultury wczesnogetyjskiej z VI–V w. p.n.e. (V. L. Lapušnjan 1979, s. 50–60). Jest to cmentarzysko birytualne z przewagą pochówków ciałopalnych. W wielu grobach zarówno ciałopalnych (nr 86, 104, 151, 236, 243) jak i szkieletowych (nr 43, 73, 139, 246, 256, 284, 290, 346) odkryto grociki typu scytyjskiego.

W jednym z grobów (nr 180) odkryto też stożkowaty, ośmiograniasty, brązowy zacisk. Jest to niewielki, brązowy przedmiot o ściętym wierzchołku z otworem wewnątrz. Zaciski znajdowane w zespołach scytyjskich interpretowane są najczęściej jako części rzędu końskiego[6]. Okazy analogiczne do zacisku z Dănceni V. G. Petrenko (1967, s. 41, tabl. 32:2–14) klasyfikuje jako wariant typu 1 i wiąże tylko z elementami rzędu końskiego, datując je głównie na V w p.n.e. Ponieważ egzemplarz z grobu nr 180 znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie czaszki, zaś poza nim nie natrafiono na żadne inne elementy rzędu końskiego, można z dużą dozą prawdopodobieństwa sądzić, że zacisk był w tym przypadku częścią stroju.

[5] Zespół z kurhanu 6 z Berestnjagi razem z kurhanem 45 z Berestnjagi G. T. Kovpanenko (1981, tabela na s. 137), łączy z VI w. p.n.e. W obu kurhanach odkryto brązowe wędzidła strzemiączkowate będące dla A. I. Medvedskiej (1992, s. 87–89) jednymi z wyznaczników pierwszego (koniec VIII – pierwsza ćwierć VII w. p.n.e.) i drugiego (druga i trzecia ćwierć VII w. p.n.e.) etapu kultury wczesnoscytyjskiej. Zaznacza ona jednak, że formy takie mogą występować również w trzecim etapie (czwarta ćwierć VII i początek VI w. p.n.e.). Kurhan 45 z Berestnjagi badaczka ta przedatowała więc na drugą połowę VII w. p.n.e. (I. N. Medvedskaja 1992, tabela na s. 89), zatem zapewne i kurhan 6 z Berestnjagi, ma podobną pozycję chronologiczną.

[6] Przedmioty te służyły do zaciskania (ściągania) rzemienia, którego końce przewleczone przez otwór mogły być przesuwane np. dla zmniejszenia pętli czy skrócenia długości połączenia między jednym, a drugim elementem uzdy. Stosowane były jednak nie tylko przy uździe, ale również do zaciskania rzemieni nośnych sztyletów, czy mieczy, zaciskania pokrowców („pochew") na groty itp., czy dwóch elementów pancerza lub odzieży. Znajdowano je bowiem również przy rękojeściach mieczy i sztyletów, grotach włóczni i dzirytów, przy pancerzach, czy w niewielkiej odległości od szkieletu bez towarzystwa militariów (V. A. Il'inskaja 1968, s. 135).

Całe cmentarzysko Dănceni datowane jest na czasy pomiędzy końcem VI i początkiem IV w. p.n.e. (A. I. Meljukova 1979 s. 142; M. Tkaciuk 1994, s. 225).

Elementy scytyjskie zawiera również pochówek szkieletowy z Cimbala (V. Căpitanu 1968, s. 70–71, rys. 1:1–7; A. I. Meljukova 1979, s. 231, ryc. 34:12) ze strefy przykarpackiej. Wyposażenie grobowe, to w tym przypadku głównie ozdoby: paciorki, muszelki kauri, skręt typu saltaleone, aplikacje brązowe, naszyjnik i zausznice gwoździowate. Znaleziono również 5 śmigłokształtnych przedmiotów[7]. Zausznice gwoździowate są jedynym elementem mogącym datować ten zespół. Są to okazy o tordowanym trzonku i półkulistych główkach. Zabytki takie łączone są z kulturą scytyjską, głównie z jej leśnostepowym warianem. V. G. Petrenko (1967, s. 21–25) egzemplarze tego typu z półkolistymi główkami datuje na VI w. p.n.e. Jednakże tordowany trzonek jest nietypowy dla zabytków ze strefy nadczarnomorskiej. Jedynym analogicznym egzemplarzem jest zausznica z Ciumbrud w Siedmiogrodzie (V. Vasiliev 1980, s. 103–104, tabl. 18:13; J. Chochorowski 1985a, s. 64). Pozostała część wyposażenia grobowego z Cimbala wyraźnie zresztą nawiązuje do grupy siedmiogrodzkiej. Ponieważ grupa ta zanika w końcu VI i początku V w. p.n.e. (J. Chochorowski 1996, s. 126), grób z Cimpala należy datować na VI i ewentualnie sam początek V w. p.n.e.

Zabytki typu scytyjskiego odkrywano w Mołdawii i Besarabii nie tylko w grobach, ale również i na grodziskach. Z grodziska Stînceşti pochodzą trzy złote blachy-aplikacje (będące zapewne elemntami skarbu), oraz kilka brązowych grocików (I. T. Nikulice 1987, s. 147–148, ryc. 4:7; I. Miclea, R. Florescu 1980a, s. 28, fot. 39, 40). Pierwsza z aplikacji (dł. 47,8 cm) przedstawia fantastyczne stworzenie w ogólnym kształcie przypominające rybę (ryc. 1). Ma ono głowę dzika i tułów ryby z ptasim (orlim) ogonem.

Motyw ryby nie jest najczęstszym motywem zdobniczym w sztuce scytyjskiej, lecz zabytki wykonane w tym stylu są niezwykle charakterystyczne. Bardzo podobna do omawianego zabytku jest złota blacha z Ingulo-Kamienki z IV w. p.n.e. (Zoloto stepu 1991, s. 320, nr 122; Tresori 1995, s. 58, pl. 12). Ma ona również kształt będący synkretycznym połączeniem części różnych zwierząt, z głową barana, tułowiem ryby i ogonem wykonanym w tej samej manierze co w wypadku wyrobu ze Stînceşti. Kształt ryby posiada również złota aplikacja z kurhanu 2 z Volkovcy, datowanego na IV w. p.n.e. (V. A. Il'inskaja, I. A. Terenožkin 1983, s. 326, 335), będąca częścią rzędu końskiego – naczolnikiem. Natomiast brązowa blacha w kształcie ryby z kurhanu 12, grupy 22 z Ordžonikidze (E. V. Černenko 1968, s. 107, ryc. 57:1), była elementem zdobiącym tarczę. Kurhan ten datowany jest na IV–III w. p.n.e. (E. V. Černenko 1968, tabl. na s. 171). Złotą blaszkę w kształcie ryby odkryto również w zespole z Witaszkowa (A. Furtwängler 1983, s. 19, tabl. I, 1; Z. Bukowski 1977, s. 134–135, 139–142, tabl. 26–27), łączonym z przełomem VII/VI i pierwszą połową VI w. p.n.e. (J. Chochorowski 1994, s. 58; 1996, s. 129).

Na grodzisku Stînceşti znaleziono też dwie złote aplikacje w kształcie stylizowanych liści (dł. 18,5 cm) (ryc. 2). Analogiczne okazy znane są z kurhanu nr 1 z Volkovcy, datowanego na V w. p.n.e. i z kurhanu nr 2 z IV w. p.n.e (V. A. Il'inskaja, A. I. Terenožkin 1983, s. 321–322, 324; s. 326, 335), dalej – z Čmirovej Mogily (V. A. Il'inskaja, A. T. Terenožkin 1983, s. 148–149, 151) i Zavadskoj Mogily I (V. A. Il'inskaja, A. I. Terenožkin 1983, s. 157) z IV w. p.n.e. Wszystkie one były elementami rzędu końskiego i tak też zapewne należy interpretować wszystkie trzy złote blaszki ze Stînceşti.

Ciekawym przykładem znalezisk typu scytyjskiego na omawianym obszarze są brązowe kotły. Okaz z Avrămeni jest znaleziskiem luźnym, zaś egzemplarz z Jacobeni-Dîngeni to jedyny zabytek znaleziony w częściowo zniszczonym kurhanie. Kocioł z Jacobeni-Dîngeni ma kulistą formę i tulipanowatą nóżkę (tabl. IV, 2). Cztery uchwyty w kształcie kozłów z długimi rogami umieszczone są na pogrubionym brzegu wylewu, natomiast dwa nie zdobione uchwyty zostały przymocowane ukośnie w górnej części brzuśca. Egzemplarze o podobnie zdobionych uchwytach w kształcie kozłów znane są z dwóch Kelermeskich kurhanów i z Čertomlyka (A. I. Meljukova 1989, s. 111). Jednak R. S. Minasjan twierdzi, że egzemplarz z 3 kurhanu z Kelermes badanego przez D. G. Šulca, nie posiada takich uchwytów (R. S. Minasjan 1986, s. 66, ryc. 3:1). Kulista forma brzuśca jest typowa dla scytyjskich kotłów. Okazy o analogicznej formie znane są z m.in. z kurhanu nr 1 z Volkovcy (V. A. Il'inskaja 1968, s. 79, tabl. 28:1) i z Andrusovki (V.G. Petrenko 1967, s. 25, tabl. 15:4). Natomiast kocioł z Avrămeni ma kształt stożkowaty i tulipanowatą nóżkę oraz dwa uchwyty zdobione guzkami umieszczone na pogrubionym brzegu. Kotły o stożkowatej formie są charakterystyczne dla zespołów sauromackich. Egzemplarze analogiczne do okazu z Avrămeni to zabytki z sauromackich kurhanów z Ovsjanki (K. F. Smirnov 1964, s. 128, rys, 70A:6) oraz z miejscowości Zolotaja Kosa znad dolnego Donu (V. M. Kosjanenko, V. S. Fljorov 1978, s. 194, ryc. 2:1), a także z Donieckiej obłaści (V. M. Kosjanenko, V. S. Fljorov 1978, s. 194, ryc. 2:2). Kotły są typowym elementem wyposażenia pochówków scytyjskich. Ich zasięg był jednak daleko większy. Spotyka się je bowiem w zespołach sauromackich (K. F. Smirnov 1964, s. 127) i na terenach leżących daleko na wschodzie – na stepach Azji Centralnej (N. L. Členova 1967, s. 92). Kotły jako typowe wyposażenie koczowników znane są też w czasach znacznie późniejszych. Świadczyć o tym mogą znaleziska łączone z Hunami z końca IV i V w. n.e. (R. S. Minasjan 1986, s. 74).

Na stepach nadczarnomorskich jak i na terenach leśnostepowych, w tym i na terenie Mołdawii i Besrarbii, VI w. p.n.e. przynosi głębokie przemiany w sytuacji politycznej i kulturowej. W tym bowiem czasie centrum polity-

[7] Przedmioty takie znajdowane są głównie w Siedmiogrodzie (V. Vasiliev 1980, s. 76). Ich funkcja jest do dziś przedmiotem dyskusji. Część badaczy uważa, że są one bezpośrednio związane ze strzałami do łuku (V. Vasilev 1980, s. 76). Natomiast A. Vulpe zwraca uwagę, że nie zawsze występują one w grobach z grocikami. Znane są również w pochówkach o żeńskim charakterze wyposażenia (D.Berciu 1957, s. 288, rys. 11:4; 14:4,6). Sam autor interpretuje je jako zawieszki (A. Vulpe 1990, s. 56–57), choć nie wyklucza poglądu, że mogą to być główki od szpil (D. Berciu 1957, s. 295; I. Mitrea 1983, s. 120)

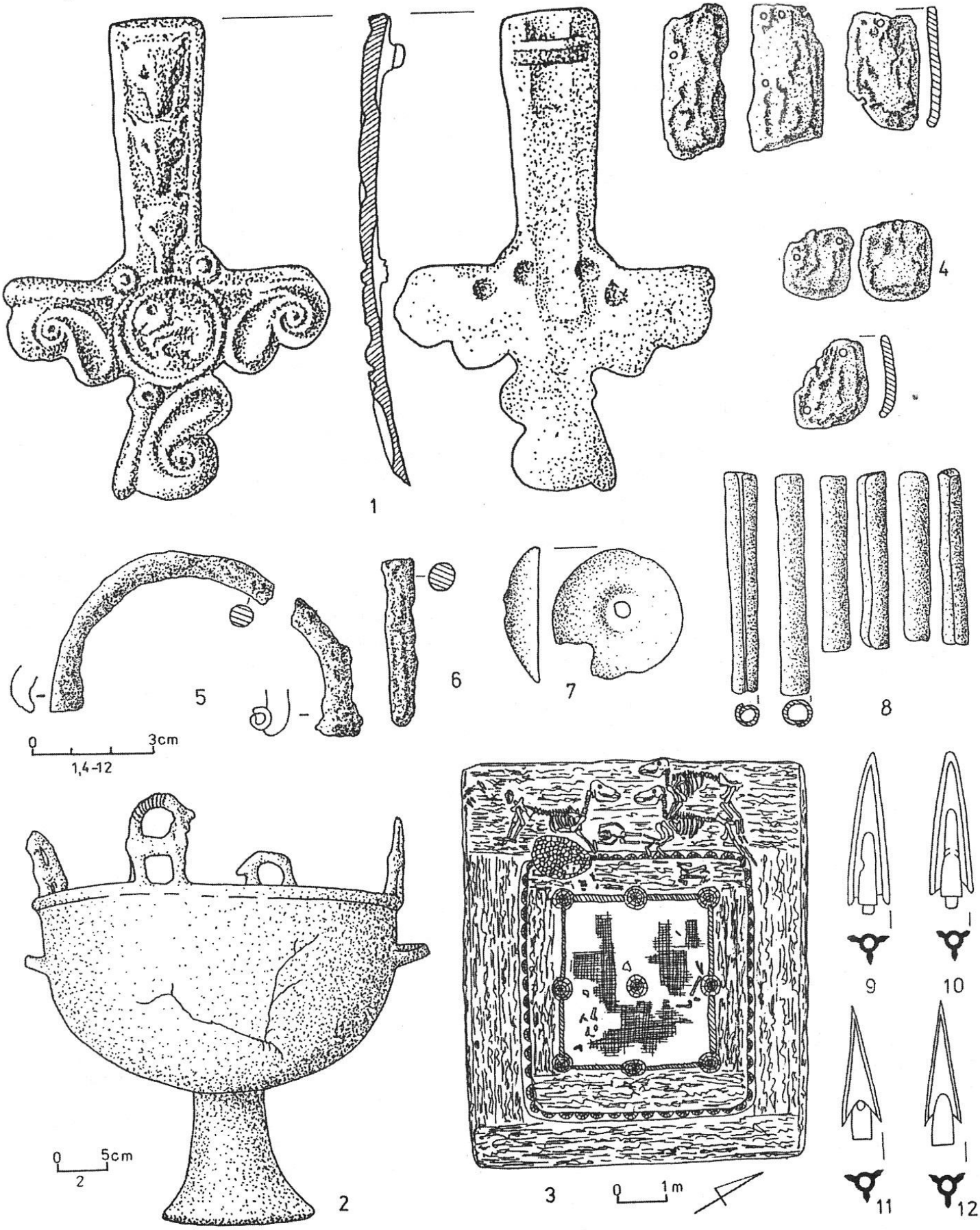

Tabl. IV. 1 – Armăşoaia (ryc. wg. A. Niţu), 2 – Jăcobeni-Dîngeni (rys. wg. S. Răţa), 3–12 – Cosăuţi (ryc. wg. I. V. Manzury)
Taf. IV. 1 – Armăşoaia (Zeichnung nach A. Niţu), 2 – Jăcobeni–Dîngeni (Zeichnung nach S. Răţa), 3–12 – Cosăuţi (Zeichnung nach I.V. Manzura)
Табл. IV. 1 – Armăşoaia (рис. согл. А. Нитю), 2 – Jăcobeni-Dîngeni (рис. согл. С. Ратья), 3–12 – Cosăuti (рис. согл. И. В. Манзуры)

czne Scytów przesuwa się z terenu Przedkaukazia na stepy nadczarnomorskie (V. Ju. Murzin 1984, s. 100; 1990, s. 51;1996, s. 53). Geograficzna bliskość terenów Mołdawii i Besarabii ze strefą zdominowaną w tym czasie przez plemiona scytyjskie, powoduje oczywiście zwiększenie napływu elementów typu scytyjskiego, ale ich charakter ulega zmianie w stosunku do zabytków wcześniejszych. Zmianie ulega również środowisko kulturowe, w którym znaleziska te występują.

Znamienne jest w tym kontekście pojawienie się w strefie subkarpackiej zespołów typu Bîrseşti-Ferigile (A. Vulpe 1967, s. 93; M. Tkaciuk 1994, s. 227), charakteryzujących się obecnością elementów scytyjskim w inwentarzach o silnych miejscowych tradycjach. Niestety na pozostałym terenie Mołdawii i Besarabii okres ten jest słabo poznany, a ilość stanowisk datowanych na VI–V w. p.n.e. jest stosunkowo niewielka. Dlatego też obraz kulturowy tego terenu w omawianym przedziale chronologicznym jest w literaturze bardzo ogólnie przedstawiany i siłą rzeczy uproszczony. M. Tkaciuk (1994, s. 215–256) wydziela na Wyżynie Besarabskiej horyzont Dănceni-Pârjolteni, który charakteryzuje się birytualnymi pochówkami i obecnością znalezisk typu scytyjskiego. Horyzont ten nazywany jest przez V. L. Lapušniana (1979, s. 18–26, 50–60, 88–97, 113–120, 130–131) „kulturą wczesnogetyjską". Nie zgadza się z tym poglądem M. Tkaciuk, który materiały VI–V w. p.n.e. nie określa mianem kultury „wczesnogetyjskiej" i w ogóle nie używa terminu „kultura" na ich określenie. Są to bowiem dla niego luźno powiązane elementy kulturowe, z których dopiero w IV w. p.n.e. wyłania się jednolita kultura getyjska. E. Moscalu (1983, s. 191) wydziela na Wyżynie Mołdawskiej pochówki szkieletowe typu Trestiana-Cimbala i łączy je bezpośrednio z późniejszą kulturą getyjską. T. Arnătu i R. Ursu Naniu (1996, s. 65–66) wydzielają natomiast na tym terenie horyzont pochówków Bîrseşti-Pârjolteni i grodzisk Stînceşti-Butuceni. Właśnie w VI w. p.n.e. pojawiają się bowiem na tym zróżnicowanym kulturowo obszarze pierwsze, wielkie grodziska obronne (A. C. Florescu, S. Rață 1969, s. 9; N. Zaharia, M. Ptrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia 1970, s. 181, 263; A. C. Florescu 1971a, s. 885; 1971b, s. 103; A. Vulpe 1970, s. 158; L. Mărghitan 1981, 92). Tak duże założenia obronne świadczą o konsolidacji miejscowego środowiska podejmującego znaczny wysiłek fortyfikacyjny oraz o istniejącym realnym zagrożeniu zewnętrznym. Grody te rozwijają się nadal w V w. p.n.e., a ich liczba ulega znacznemu zwiększeniu w IV–III w. p.n.e. (T. D. Zlatkovskaja, L. L. Polevoj 1969, s. 35). Fakt ich pojawienia się w VI w. p.n.e., może być łączony ze zwiększoną ekspansywnością środowiska scytyjskiego w tym okresie i próbą stworzenia struktury obronnej przez miejscową ludność. W tym też kontekście należy zapewne tłumaczyć zwiększoną ilość elementów scytyjskich w miejscowym środowisku, datowanych głównie na koniec VI i początek V w. p.n.e. W literaturze znaczna część zabytków typu scytyjskiego uznawana była za symptom wpływów grupy siedmiogrodzkiej (V. Mihaliescu-Bîrliba, I. Untaru 1971, s. 441; V. Mihaliescu-Bîrliba 1976, s.109). Założenie to nie znajduje jednak potwierdzenia w materiałach archeologicznych, z których większość należy łączyć ze stepowym wariantem kultury scytyjskiej, np. miecze typu Cozia, typu Năneşti, itp. Niewątpliwie z grupą siedmiogrodzką należy łączyć pochówek z Cimbala i dwa groby z Mileşti de Sus, które nawiązują do niej typem obrządku pogrzebowego. Za element wpływów z terenów Kotliny Karpackiej należy również uznać brązowe aplikacje z Bîrseşti i Armăşoaia, choć zabytki te najbardziej zbliżone są do pierwowzoru olbijskiego.

Niezwykle znamienny jest fakt, że większość zabytków scytyjskich drugiej grupy z Mołdawii i Besarabii, datowana jest głównie na koniec VI i początek V w. p.n.e. Jest to bowiem szczególny okres w dziejach Scytii, jako że na te czasy przypada wyjątkowe wydarzenie historyczne, jakim była wyprawa Dariusza I na Scytów w 513 roku p.n.e. Jednym z epizodów działań wojennych opisanych przez Herodota (VI, 83–142), był konflikt Scytów z Agatyrsami, zamieszkującymi najprawdopodobniej w tym czasie właśnie teren Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej (V. Popescu 1962, s. 445; B. A. Rybakov 1979, s. 110; J. Chochorowski 1987b, s. 139–173). Być może znaczną ilość znalezisk mieczy oraz innych militariów typu scytyjskiego z omawianych terenów można łączyć właśnie z niepokojami politycznymi z końca VI w. p.n.e. Przyjmując więc lokalizację Agatyrsów w Mołdawii i Besarabii można przynajmniej część zabytków typu scytyjskiego (miecze, grociki itp) z końca VI i początku V w. p.n.e. interpretować jako wynik działań militarnych.

Interesujące wnioski można też wyciągnąć z rozmieszczenia znalezisk typu scytyjskiego na omawianym terenie w poszczególnych fazach chronologicznych. Najstarsze zespoły typu scytyjskiego należące do pierwszej grupy, Cuconeştii Vechi i Străşeni rozmieszczone są na dwóch przeciwległych krańcach (płd. i płn.) Wyżyny Besarabskiej. Pozostałe części składowe tej grupy – znaleziska luźne skupiają się na wyżynie Mołdawskiej, ale o ile miecze typu Suseni-Măcişeni są wyraźnym wynikiem wpływów ze strony stepowego wariantu kultury scytyjskiej, o tyle sztylety typu Posmuş są śladem infiltracji z terenu Siedmiogrodu. Przeważająca część zabytków drugiej grupy znajduje się podobnie jak zespoły grobowe pierwszej grupy w płd. i płn. części Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej, a ich rozmieszczenie wydaje się być zdeterminowane lokalizacją przełęczy wchodniokarpackich. Można więc wysunąć tezę, iż zabytki te w jakimś stopniu wyznaczają drogi jakimi scytyjskie, stepowe elementy docierały na tereny Siedmiogrodu. Nie można jednak pominąć odwrotnego kierunku oddziaływań idących od strony grupy siedmiogrodzkiej. Bardzo pomocne w wyznaczaniu dróg przenikania elementów z Kotliny Karpackiej są tu zespoły nawiązujące do grupy siedmiogrodzkiej, a znajdujące się w strefie subkarpackiej (Ciumbrud). Proces ten zostaje zahamowany, gdy w końcu VI i początku V w. p.n.e. zanika grupa siedmiogrodzka (V. Vasiliev 1980, s. 132; J. Chochorowski 1987b, s.166; A. Vulpe 1990, s. 130). Jej koniec jest dobrze uchwytny, zwłaszcza w zestawieniu z licznymi wcześniejszymi stanowiskami. Widać wyraźną zbieżność w datowaniu pomiędzy zanikiem grupy siedmiogrodzkiej, a zmniejszeniem się ilości zabytków scytyjskich z drugiej połowy V w. p.n.e. na omawianym terenie.

Duży udział broni typu scytyjskiego (miecze, grociki) w zespołach o miejscowej prowinencji w V–IV w. p.n.e.

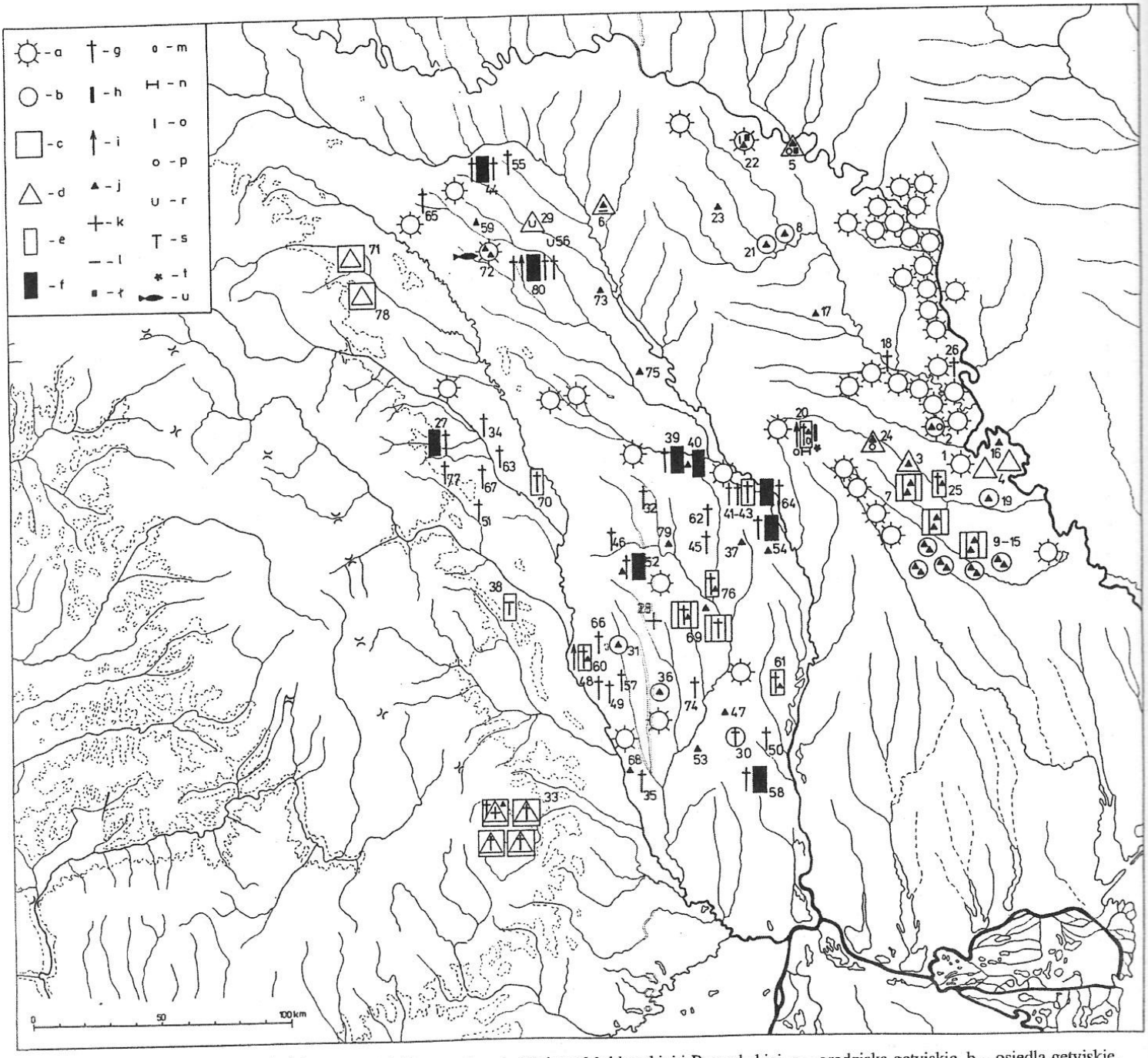

Mapa 1. Rozmieszczenie znalezisk typu scytyjskiego na terenie Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej. a – grodziska getyjskie, b – osiedla getyjskie, c – cmentarzyska, d – kurhany, e – zespoły grobowe, f – domniemane zespoły grobowe, g – miecze i sztylety, h – noże, i – groty włóczni, j – grociki, k – brązowe aplikacje w kształcie krzyża, l – kościane elemnty kołczanu, ł – fragmenty pancerza, m – osełki, n – wędzidła i pobocznice, o – pobocznice, p – metalowe ozdoby rzędu końskiego, r – kotły brązowe, s – zawieszki gwoździowate, t – kościane ozdoby rzędu końskiego, u – złota aplikacja w kształcie ryby i złote aplikacje w kształcie liścia. 1 – Budeşti, 2 – Butuceny, 3 – Chişinău, 4 – Corjevo, 5 – Cosăuţi, 6 – Cuconeştii Vechi, 7 – Dănceni, 8 – Gura Kejnaruluj, 9 – Hansca, 10–11 – Hansca-Căprări, 12 – Hansca-Limbari, 13 – Hansca-Lutărie, 14 – Hansca-Pidaška, 15 – Hansca-Toloaca, 16 – Koržovo, 17 – Kyšla, 18 – Lucaşeuca, 19 – Mereny, 20 – Pârjolteni, 21 – Putineşti, 22 – Rudi, 23 – Sofija, 24 – Străşeni, 25 – Suruceni, 26 – Trebujeni, 27 – Agapia, 28 – Armăşoaia, 29 – Avrămeni, 30 – Bălăbăneşti, 31 – Bărboasa, 32 – Bîcu, 33 – Bîrseşti, 34 – Boureni, 35 – Buciumeni, 36 – Căbeşti, 37 – Chirceşti, 38 – Cimbala, 39–40 – Comarna, 41–43 – Cozia, 44 – Cristineşti, 45 – Dăneşti, 46 – Dumeşti, 47 – Fedeşti-Reca, 48–49 – Găiceana, 50 – Găneşti, 51 – Ghindăoani, 52 – Hilişeu-Horia, 53 – Horga, 54 – Huşi, 55 – Ibăneşti, 56 – Jăcobeni-Dîngeni, 57 – Lichitişeni, 58 – Măcişeni, 59 – Manoleasa, 60 – Mileşti de Sus, 61 – Mîncăteşti, 62 – Mirceşti, 63 – Miroslăveşti, 64 – Moşna, 65 – Muncelu de Sus, 66 – Năneşti, 67 – Petricani, 68 – Poiana, 69 – Poieneşti, 70 – Rădeni, 71 – Satu Mare, 72 – Stînceşti, 73 – Ştefăneşti, 74 – Suseni, 75 – Ţigănaşi, 76 – Vaslui, 77 – Văratec, 78 – Volovaţ, 79 – Vultureşti, 80 – Zăiceşti-Botoşani

Karte 1. Verteilung der Funde von skythischem Typ in der Hochebene der Moldau und Bessarabiens: q – getische Burgwälle, b – getische Siedlungen, c – Gräberfelder, d – Kurgane, e – Grabkomplexe, f – vermutliche Grabkomplexe, g – Schwerter und Dolche, h – Messer, i – Lanzenspitzen, j – Pfeilspitzen, k – kreuzförmige Goldapplikationen, l – beinerne Köcherelemente, l – Panzerfragment, m. – Wetzsteine, n – Trensen und Seitenstangen, o – Seitenstangen, p. – metallene Zierelemente des Pferdegeschirs, r – Bronzekessel, s – Riemenhalter zum Aufnageln, t – beinerne Zierelemente des Pferdegeschirrs, u – fisch– und blattförmige Goldapplikationen

Карта 1. Локализация находок скифского типана территории Молдавской и Бессарабской возвышенностей. a – гетские городища, b – гетские поселения, c – могильники, d – курганы, e – погребальные комплексы, f – предполагаемые погребальные комплекс, g – мечи и кинжалы, h – ножи, i – наконечники копий, j – стрелы, k – бронзвая аппликация в форме креста, l – костяные элементы колчана, ł – фрагмент панциря, m – оселки, n – удила и псалии, o – псалии, p – металические украшения сбруи, r – бронзовые котлы, s – гроздеобразные подвески, t – костяные украшения сбруи, u – золотая аппликация в форме рыбы и золотые аппликации в форме листа

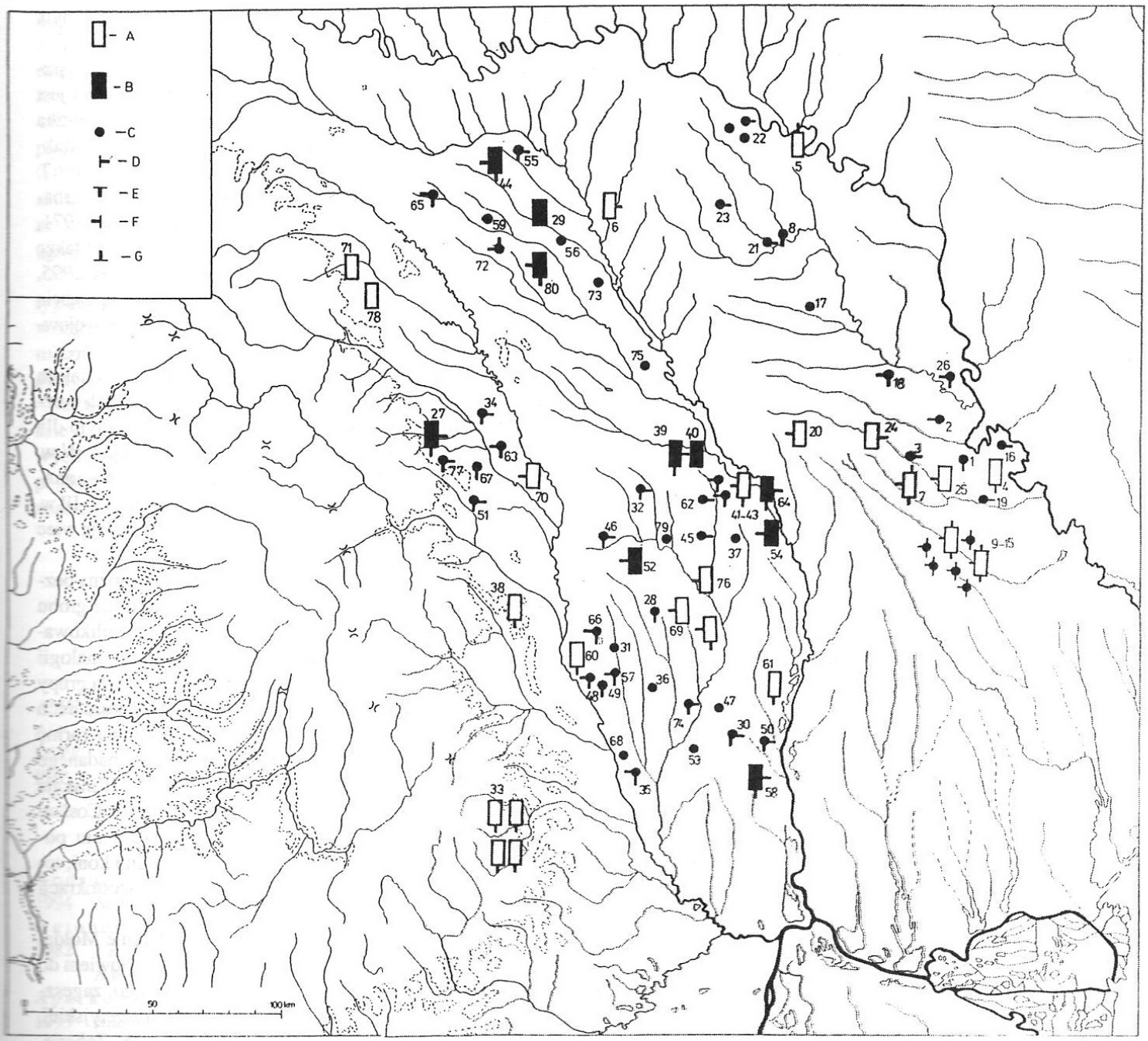

Mapa 2. Chronologia znalezisk typu scytyjskiego na terenie Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej. A – zespoły grobowe, B – domniemane zespoły grobowe, C – znaleziska luźne, D – znaleziska datowane na VII-początek VI w. p.n.e, E – znaleziska datowane na VI-początek V w. p.n.e., F – znaleziska datowane na V-początek IV w p.n.e., G – znaleziska datowane na IV–III w. p.n.e. 1 – Budeşti, 2 – Butuceny, 3 – Chişinău, 4 – Corjevo, 5 – Cosăuţi, 6 – Cuconeştii Vechi, 7 – Dănceni, 8 – Gura Kejnaruluj, 9 – Hansca, 10–11 – Hansca-Căprări, 12 – Hansca-Limbari, 13 – Hansca-Lutărie, 14 – Hansca-Pidaška, 15 – Hansca-Toloaca, 16 – Koržovo, 17 – Kyšla, 18 – Lucaşeuca, 19 – Mereny, 20 – Pârjolteni, 21 – Putineşti, 22 – Rudi, 23 – Sofija, 24 – Străşeni, 25 – Suruceni, 26 – Trebujeni, 27 – Agapia, 28 – Armăşoaia, 29 – Avrămeni, 30 – Bălăbăneşti, 31 – Bărboasa, 32 – Bîcu, 33 – Bîrseşti, 34 – Boureni, 35 – Buciumeni, 36 – Căbeşti, 37 – Chirceşti, 38 – Cimbala, 39–40 – Comarna, 41–43 – Cozia, 44 – Cristineşti, 45 – Dăneşti, 46 – Dumeşti, 47 – Fedeşti-Reca, 48–49 – Găiceana, 50 – Găneşti, 51 – Ghindăoani, 52 – Hilişeu-Horia, 53 – Horga, 54 – Huşi, 55 – Ibăneşti, 56 – Jăcobeni-Dîngeni, 57 – Lichitişeni, 58 – Măcişeni, 59 – Manoleasa, 60 – Mileşti de Sus, 61 – Mîncăteşti, 62 – Mirceşti, 63 – Miroslăveşti, 64 – Moşna, 65 – Muncelu de Sus, 66 – Năneşti, 67 – Petricani, 68 – Poiana, 69 – Poieneşti, 70 – Rădeni, 71 – Satu Mare, 72 – Stînceşti, 73 – Ştefăneşti, 74 – Suseni, 75 – Ţigănaşi, 76 – Vaslui, 77 – Vărateс, 78 – Volovaţ, 79 – Vultureşti, 80 – Zăiceşti-Botoşani

Karte 2. Chronologie der Funde von skythischem Typ in der Hochebene der Moldau und Bessarabiens. A – Grabkomplexe, B – vermutliche Grabkomplexe, C – Einzelfunde, D – in das 7. – Anfang des 6. Jh. v.Chr. datierbare Funde, E – in das 6. – Anfang des 5. Jh. v.Chr. datierbare Funde, F – in das 5. – Anfang des 4. Jh. v.Chr. datierbare Funde, G – in das 4.–3. Jh. v.Chr. datierbare Funde

Карта 2. Хронология находок скифского типа на территории Молдавской и Бессарабской возвышенностей. A – погребальные комплексы, B – предполагаемые погребальные комплексы, C – разрозненные находки, D – находки, датированные VII – нач. VI в. до н.э., E – находки, датированные VI – нач. V в. до н.э., F – находки, датированные V – нач. IV в. до н.э, G – находки, датированные IV–III в. до н.э

może być też wynikiem, szerzącej się z czasem mody na uzbrojenie typu scytyjskiego. Poświadcza to wzmianka Tukidydesa (II, 96) dotycząca okresu panowania króla Odrysów – Sitalkesa, czyli trzeciego ćwierćwiecza V w. p.n.e.: „Getowie zaś i inne sąsiadujące w tych okolicach ze Scytami szczepy mają takie samo uzbrojenie jak Scytowie i jazdę złożoną z łuczników".

Inaczej przedstawia się sytuacja w IV–III w. p.n.e. Znaleziska scytyjskie w wyżynnej części międzyrzecza Dniestru i Prutu są w tym czasie pojedyncze i nie tworzą wyraźnych zgrupowań. Przykładem są noże typu Rădeni, znane z Rădeni (tabl. II, 9) (C. Buzdugan 1976, s. 249, ryc. 2:5; V. Mihailescu-Bîrliba 1976, s. 112–114, ryc. 3:7; G. Trohani 1984, ryc. 3:6; A. Vulpe 1990, s. 95, tabl. 30:199) i z Hilişeu-Horia (C. Buzdugan 1976, s. 245, ryc. 8:6; A. Vulpe 1990, s. 95, tabl. 30:200). Noże te posiadają rękojeść charakterystyczną dla mieczy i sztyletów typu scytyjskiego. Obydwa okazy stanowiły część wyposażenia grobowego, zaś ich datowanie określają na IV w. p.n.e. grociki trójskrzydełkowe i trójgraniaste odkryte w Hilişeu-Horia.

Całkowicie odmiennym zespołem znalezisk z elementami scytyjskimi z VI, V i IV w. p.n.e. z terytorium Mołdawii i Besarabii jest pochówek z Cosăuti (I. V. Manzura 1982, s. 122–128, ryc. 1, 2, 3:1–19; A. I. Meljukova 1989, s. 89, tabl. 26:5; M. Tkaciuk 1994, s. 220–221) w płn. części Wyżyny Besarabskiej. Jest to zespół grobowy, który swym charakterem wyraźnie nawiązuje do kultury scytyjskiej, podobnie jak pochówki z pierwszej grupy datowane na VII w. p.n.e., ale o zdecydowanie późniejszej chronologii.

Grób z Cosăuti jest pochówkiem podkurhanowym. Jama grobowa (tabl. IV, 3) ma kształt prostokąta, a jej ściany wyłożone były drobnymi kamieniami. Wewnątrz komory grobowej znajdowały się dwie konstrukcje drewniane, jedna wewnątrz drugiej. Zewnętrzna konstrukcja składała się z belek tworzących palisadę, wewnętrzna zbudowana była z desek wzmocnionych słupami. Przestrzeń pomiędzy ścianami jamy grobowej, a palisadą, jak również między tą ostatnią, a wewnętrzną konstrukcją drewnianą, stanowiła rodzaj dookolnych korytarzy wyłożonych drewnem. Na podłodze, we wnętrzu mniejszej konstrukcji znajdowała się plecionka, zaś w centralnym punkcie pomieszczenia stał słup. Komora grobowa została doszczętnie wyrabowana. Znaleziono w niej jedynie jeden grocik (tabl. IV, 11) i fragmenty ludzkiego szkieletu. Pozostałości wyposażenia grobowego odkryto ponadto w obydwóch dookolnych korytarzach. W korytarzu pomiędzy palisadą, a wewnętrzną konstrukcją, bliżej płn. narożnika, natrafiono na pozostałości ludzkiego szkieletu. W sąsiednim, zach. narożniku tego korytarza, odkryto kilka łusek od pancerza i trzy grociki (tabl. IV, 9–10, 12). Natomiast w płd.-zach. części korytarza znaleziono wypukłą, okrągłą, srebrną blaszkę (tabl. IV, 7). W płn.-zach. części korytarza, pomiędzy palisadą, a ścianami jamy grobowej, odkryto trzy końskie szkielety. Przy ich czaszkach znajdowały się srebrne tulejki (30 sztuk) – elementy uprzęży (tabl. IV, 8). Pomiędzy końmi znajdował się szkielet młodzieńca (10–14 lat), pozbawiony czaszki. Odkryto przy nim fragmenty żelaznego przedmiotu (fibula ?) (tabl. IV, 5). Bliżej zach. narożnika natrafiono ponadto na szkielet psa i łuski od pancerza (tabl. IV, 4). Czaszka psa umieszczona była w pewnej odległości od reszty szkieletu.

Z wymienionych przedmiotów srebrna, okrągła i wypukła blaszka była zapewne częścią uprzęży. Zabytek ten jest zdekompletowany – brakuje mu środkowej części oraz uszka na spodniej stronie. Duże, okrągłe falery tego typu są charakterystyczne dla uprzęży z IV w. p.n.e. (V. G. Petrenko 1967, s. 39). Analogiczne okazy znane są z Melitopol'skiego kurhanu i z kurhanu Staršaja Mogiła (V. A. Il'inskaja 1971, s. 46, 51–52, ryc. 2:12; 5:8, 9). Srebrne falery wchodzą także w skład trackiej uździenicy z kurhanu Oguz (E. E. Fialko 1995, s. 135–139, ryc. 3). Żelazne łuski odkryte w Cosăuti są częścią pancerza łuskowego, typowego również dla scytyjskich wojowników w IV–III w. p.n.e. (E. V. Černenko 1968, s. 23).

Brązowe grociki trójskrzydełkowe z tego zespołu należą według podziału A.I. Meljukovej do typu 4. Dwa z nich można łączyć z wariantem 4 tego typu, charakterystycznym dla trzeciej grupy chronologicznej grocików (V – początek IV w. p.n.e.) (S.V. Polin 1987, s. 32). Pozostałe dwa zaś z wariantem 11 typowym dla czwartej grupy chronologicznej z IV–III w. p.n.e. (A. I. Meljukova 1964, s. 17). Formy te pozwalają wiec datować zespół z Cosăuti na IV–III w. p.n.e.

Pochówek z Cosăuti, pomimo wyrabowania, można bezspornie uznać za wyraźnie związany – poprzez formę grobu jak i wyposażenie – z kulturą scytyjską. Dość skomplikowana forma architektury grobowej posiada najwięcej analogii na lewobrzeżnym Podnieprzu w grupie posulskiej. Dla grupy tej charakterystyczne są pochówki w drewnianych komorach (V. A. Il'inskaja 1968, s. 81). Najbardziej podobną formę grobu posiada pochówek z Stajkiv Verch, zespołu badanego jeszcze w XIX w. przez D. Ja. Samokvasova (V.A. Il'inskaja 1968, s. 27–28, 68). O wysokiej pozycji zmarłego z Cosăuti świadczy inwentarz (pancerz) oraz towarzyszące mu pochówki ludzi i zwierząt. Pochówki osób zależnych i koni, towarzyszyły bowiem w kulturze scytyjskiej tylko arystokracji (V. A. Il'inskaja, A. I. Terenožkin 1983, s. 160).

W VI–III w. p.n.e. sytuacja kulturowa na terenie Mołdawii i Besarabii ulega wyraźnej zmianie. Dochodzi bowiem do konsolidacji miejscowego środowiska kulturowego, zagęszczenia sieci osadniczej i wytworzenia się kultury getyjskiej, wyraźnej i jednolitej jednostki archeologicznej (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovita, E. Zaharia 1970, s. 50, przyp. 214; A. I. Meljukova 1979, s. 141; M. Tkaciuk 1994, s. 221–228). Bardzo gęsta sieć osadnicza z IV–III w. p.n.e., świadczy o ogromnej konsolidacji miejscowych ugrupowań etnicznych. To właśnie z tego względu A. I. Meljukova (1979, s. 237) uznaje międzyrzecze Dniestru i Seretu za zaplecze tzw. „państwa Dromichajtesa" z końca IV i początku III w. p.n.e. (T. D. Zlatkovskaja 1971, s. 221; A. Fol 1972, s. 78; G. Trohani 1981, s. 95; J. Chochorowski 1987b, s. 146), kiedy to Getowie staja się znaczącą siłą w tym regionie. Zabytki scytyjskie w IV–III w. p.n.e. z omawianego obszaru są właściwe nieznane, prócz noży typu Rădeni, które są przykładem przystosowania scytyjskich tradycji do miejscowych wzorców. Jako zjawisko zupełnie wyjątkowe jawi się na tym tle pochówek scytyjskiego arystokraty z Cosăuti. Jego obecność może się wiązać z procesami zachodzącymi w tym czasie na stepach nadczarnomorskich. W końcu IV i na począt-

ku III w. p.n.e., po klęsce Ateasza króla scytyjskiego w bitwie z Filipem II w 339 roku p.n.e., w środowisku scytyjskim widoczne są różnorodne symptomy kryzysu. W tym okresie zanika większość stanowisk scytyjskich (A. V. Simonenko 1993, s. 104). W tradycji pisanej zanik ten wiązany jest z wypieraniem Scytów ze stepów pontyjskich przez Sarmatów (D. A. Mačinskij 1971 ,s. 30–54). Być może pochówek z Cosăuti należałoby wiązać właśnie z okresem wypierania Scytów ze stepów nadczarnomorskich i przeniesieniem się jakiejś „grupy" na tereny płn.-wsch. części Wyżyny Besarabskiej.

Dokonany wyżej skrótowy przegląd materiałów typu scytyjskiego z terenów Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej wskazuje wyraźnie, że nie tworzą one rozbudowanej, autonomicznej struktury kulturowo-osadniczej zdominowanej przez scytyjskie wzorce kulturowe. Znaleziska wcześniejsze (VII – pierwsza połowa VI w. p.n.e.), należy rozpatrywać w kontekście dynamiki środowisk koczowniczych z obszarów stepowych, obejmującej również obrzeża stepów wschodnioeuropejskich, w tym Siedmiogród. Charakter i struktura horyzontu znalezisk wczesnoscytyjskich z Mołdawii i Besarabii, podkreślają wyraźnie marginalną pozycję tego terytorium jako strefy przejściowej zarówno w stosunku do procesów zachodzących na obszarach stepowych jak i w Siedmiogrodzie. Od VI w. p.n.e. na omawianym obszarze zaczyna się – zapewne pod presją stepowców – proces mobilizacji i aktywizacji miejscowego (trackiego) środowiska etnicznego. Nasilenie się procesów adaptowania elementów scytyjskich przez autonomiczne, lokalne ugrupowania, jest efektem intensywnych i różnorodnych (w tym i militarnych) kontaktów miejscowej ludności (Agatyrsów) ze stepowcami (Scytami). Atrakcyjność niektórych wzorców kulturowych (np. uzbrojenia) powoduje, iż proces ten rozwija się i utrzymuje również w późniejszych okresach, aż po zmierzch dominacji scytyjskiej na stepach wschodnioeuropejskich. W żadnym więc z omawianych okresów na terenie Wyżyny Mołdawskiej i Besarabskiej, zjawisko napływu elementów scytyjskich nie uruchomiło procesów kulturowo-osadniczych, które można by porównać z kształtowaniem się innych ugrupowań w typie scytyjskim ze strefy lasostepu. Utrzymywanie poglądu o odrębności tzw. mołdawskiej grupy kultury scytyjskiej jest, zatem pozbawione merytorycznych podstaw.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

AMNap. – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AO – Archeologičeskie Otkrytija, Moskva
DSPK – Drevnosti Stepnogo Pričernomor'ja i Kryma, Zaporož'e
PBF – Präehistorische Bronzefunde, München

LITERATURA

Andruch S. I.
1994 *Nižnedunajskaja skifija v VI – načale IV v. do n.e.*, Zaporož'e.

Antonesu-Iovița S.
1982 *Un akinakes descoperit la Lichitişeni, com Vultureni, jud. Băcau*, „SCIV", t. 33, s. 134–135.

Apal'kov A. M.
1995 *Nachodki predmetov vooruženija skifskogo vremeni v meždureč'e Sejma i Sosny*, „Ros. Arch.", 2, s. 149–153.

Arnăut R., Ursu Naniu R.
1996 *Vestigii getice din a doua epocă a fierului în interfluviul Pruto-Dnistrean*, Iaşi.

Belozor V. P., Skoryj S. A.
1985 *Archaičeskij skifskij meč iz Kieva*, „Sov. Arch.", Nr. 1, s. 255–256.

Berhnii-Zaseckaja I. P., Malovickaja L. Ja
1964 *Bogatoe sarmatskoe pogrebenie v Astrachanskoj oblasti*, „Sov. Arch.", Nr 3, s. 143–153.

Berciu D.
1957 *Descoperile de la Cernavoda*, „Materiale şi Cercetări Arheologice", t. 4, s. 250–302.

Bondar N. N.
1955 *Torgovye snošenija Ol'vii so Skifiej*, „Sov. Arch.", t. 23, s. 58–80.

Bukowski Z.
1977 *The scythian influance in the area of lusatian colture*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Buzdugan C.
1975 *Descoperirea de la Petricani şi relatiile ei cu cultura tracogetica*, „SCIV", t. 26, s. 69–77.
1976 *Pumnale hallstattiene tîrzii pe teritoriul României*, „Cercetări Arheologice", t. 2, s. 239–273.

Buzdugan C., Coman G.
1977 *Pumnale hallstattiene tîrzii descoperite în Moldova*, „SCIV", t. 28, s. 239–245.

Căpitanu V.
1968 *Un mormînt Hallstattian, descoperit la Cimbala*, „Carpica", t. 1, s. 69–72.

Chalikov A. Ch.
1970 *Volgo-Kam'e v načale epochi rannego železa*, Moskva.

Chochorowski J.
1984 *Die Vekerzug-Kultur – Fragen ihrer Genese und Chronologie*, „AAC", XXIII, s. 99–161.
1985a *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Warszawa–Kraków.
1985b *Die Rolle der Vekerzug (VK) im skuthischen Einflüsse in Mitteleuropa*, „PZ", 60, s. 204–271.
1987a *Rola Siginnów Herodota w środowisku kulturowym wczesnej epoki żelaza na Nizinie Węgierskiej*, „Prz. Arch.", t. 34, s. 161–218.
1987b *Zur Bestimmung des Siedlungsraumes und des Ursprungs von Agathyrser*, „AAC", t. 26, s. 139–173.
1989 *Przemiany kulturowe we wczesnej epoce żelaza na terenach płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej*, Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, Rzeszów, s. 527–583.
1993 *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*, Kraków.
1994 *Skifskie nabegi na territoriju Srednej Evropy*, „Ros. Arch.", Nr 3, s. 49–64.
1996a *Kurhan Aržan (Tuva) a chronologia znalezisk kimmeryjskich i wczesnoscytyjskich we Wschodniej i Środkowej Europie*, Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej. Matematyka–Fizyka z. 80, Geochronometria 14, s. 239–256.

1996b *Koczownicy Wielkiego Stepu. Z mroków prehisrorii do debiutu na arenie dziejowej*, [w:] Koczownicy Ukrainy, Katowice, s. 9–30.
1996c *Kimmerowie, Scytowie i Sarmaci a Eurupa Środkowa*, [w:] Koczownicy, Ukrainy, Katowice, s. 107–138.
1998 *Der Vekerzug-Kultur und ihre östliche Beziehungen*, Das Karpatenbeckenund die osteuropäischee Steppe, München–Randen/Westf., s. 473–491.

Černenko E. V.
1968 *Skifskij dospech*, Kiev.
1981 *Skifkie lučniki*, Kiev.

Členova N. L.
1967 *Proischoždenie i rannaja istorija plemen tagarskoj kultury*, Moskva.
1975 *O svjazach Severno-Zapadnogo Pričernomor'ja i Nižnego Dunaja s Vostokom v Kimmerijskuju epochu*, „Studia Tracica", t. 1, s. 69–90.

Czopek S.
1995 *Żelazny akinakes z Rozborza, woj. przemyskie, w kontekście innych znalezisk tzw. scytyjskich z południowo-wschodniej Polski*, „A Polski" t. 40, z. 1–2, s. 107–123.

Dergačev V. A.
1979 *Ranneskifskoe pogrebenie na Srednem Prute*, „Sov. Arch.", Nr 3, s. 239–241.

Dušek M.
1966 *Trakisches Gräbrfeld der Hallstattzeit in Chotín*, Bratislava

Evdokimov G. L., Murzin V. Ju.
1984 *Ranneskifskoje pogrebenie s oryžem iz Chersonskoj oblašci*, [w:] Vooruženie Skifov i Sarmatov, s. 75–102.

Fettich N.
1934 *Der skythische Fund von Gartschinowo*, Budapest.

Fialko E. E.
1991 *Pogrebenija ženščin s oryžiem u Skifov*, [w:] Kurgany stepnoj Skifii, Kiev, s. 4-18.
1995 *Frakijskaja uzda iz kurgana Oguz*, „Ros. Arch.", Nr 1, s. 133–147.

Florescu A. C.
1971a *Le probleme des étabil semants hallstattiens fortifés dans la zone orientale de la Rumanie*, Actes Prague, s. 885–888.
1971b *Unele consideratiuni aspura cetătilor traco-getice (Hallstattiene) din mil. I î. n. e. de pe teritoriul Moldovei*, „Cercetări Istorice", t. 2, s. 103–118.

Florescu A. C., Rață S.
1969 *Compexul de cetăți traco–getice (sec. VI–III î. e. n.) de la Stînceşti-Botoşani*, „Studii şi Materiale şi Cercetări Arheologice", t. 1, s. 9–21.

Fol A.
1972 *Polityčeska istorija na Trakite*, Sofija.

Furtwängler A.
1883 *Der Goldfund von Vettersfelde*, Berlin.

Galanina L. K.
1977 *Skifskoje drevnosti Podnestrov'ja*, ASSSR, D1-33, Moskva.

Ginters W.
1928 *Das Schwert der Skythyen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin.

Grakov B. N.
1962 *Skifskoe pogrebenija na Nikopolskom kurgannom pole*, MIA, 115, s. 56–113.

Grjaznov M. P.
1980 *Aržan*, Leningrad.

Guljaev V. I.
1961 *Meči skifskogo typa s territorii gorodeckoj kul'tury*, „Sov. Arch.", Nr 4, s. 262–265.

Hänsel B.
1976 *Beträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzet an der unteren Donau*, Bonn.

Horedt K.
1960 *Skifskie nahodki v Komodle*, „Dacia", t. IV, Bucarest, s. 481–488.

Illins'kaja V. A.
1963 *Skifs'kaja vuzda VI v. do n. e.*, „Archeologija", t. 13, s. 38–61.
1973 *Bronzovi nakonečniki stril tak zvanogo žabotin'skogo i novočerkas'kogo tipiv*, „Archeologija", t. 12, s.13–26.

Il'inskaja V. A.
1968 *Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja (kurgany Posul'ja)*, Kiev.
1971 *Obraz košač'ego chiščnika v ranneskifskom iskusstve*, „Sov. Arch.", Nr 2, s. 64–85.
1973 *Skifskaja uzda IV v. do n. e.*, Skifskie Drevnosti, Kiev, s. 42–63.
1975 *Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmi (VII–VI vv. do n. e.)*, Kiev.

Il'inskaja V. A., Terenožkin A. I.
1983 *Skifija VII–IV vv. do n.e.*, Kiev.

Ismagilov R. B.
1980 *Priural'skie akinaki s naveršem v vide yšastogo grifona i chiščnogo životnogo*, „Sov. Arch.", Nr 1, s. 219–226.
1988 *Pogrebenie Bol'šogo Gumarovskogo Kurgana v južnom Priural'e i problema proischoždenija skifskoj kultury*, „Archeologičeskij Sbornik", t. 29, s. 29–47.

Jakovanko E. V.
1969 *Klyki s zoomorfnymi ukrašenjami*, „Sov. Arch.", Nr 4, s. 200–207.
1982 *Ranneskifskie pogrebenija Vostočnogo Kryma*, [w:] Drevnosti stepnoj skifii, s. 65–75.

Jakovanko E. V., Pokotilo V. F.
1979 *Skifskaja zbroja v Men'skom kraeznavčomu muzei*, „Archeologija", t. 30, s. 90–91.

Kemenczei T.
1984 *Skythenzeitliche Akinakes in der prähistorischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums*, „FA", XXXV, s. 33–49.
1986 *Mitteleisentliche Köcherbeschläge aus dem Alföld*, „FA", t. 37, s. 117–136.

Koltuchov S. G., Kislyj A. E., Toščeb G. H.
1994 *Kurgannye drevnosti Kryma*, Zaporož'e.

Kopylov B. P.
1980 *Mieči iz pogrebenij V v. do n. e. Elizavetovskogo kurgannogo mogilnika*, „Kratkie Soobščenija", Nr 162, s. 24–28.

Kosjanenko V. M., Fljorov V. S.
1978 *Bronzovye litye kotly nižnego Podon'ja*, „Sov. Arch.", Nr 1, s. 192–205.

Kossack G.
1987 *Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils*, Skythica, München, s. 24–86.

Kovaleva I. F., Muchonab S. E.
1982 *Skifskoe pogrebenie konca VI–V vv. do n.e. y c. Aleksandrovka*, [w:] Drevnosti stepnoi Skifii, Kiev, s. 91–102.

Kovpanenko G. T.
1970 *Kurgany poblizu s. Mačüchi na Poltawščini*, „Archeoloija", t. 24, s. 146–169.
1981 *Kurgany ranneskifskogo vremeni v bassejne r. Ros'*, Kiev.

Kovpanenko G. T., Bessonova S. S., Skoryj S. A.
1989 *Pamjatniki skifskoj epochi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberež'ja (Kievo-Čerkasskij region)*, Kiev.

Krupnov E. I.
1960 *Drevnaja istorija Severnogo Kavkaza*, Moskva.

Kuročkin G. N.
1994 *Ranneskifskoe zerkala s centralnoj ručkoj: proischoždenie, naznačene,* [w:] Problemy skifo-sarmackoj archeologii Severnego Pričernomor'ja, TDK, Zaporož'e, s. 103–105.
Kuznecova T. M.
1987 *Zerkala iz skifskich pamjatnikov VI–III vv. do n. e.,* „Sov. Arch.", Nr 1, s. 35–47.
1994 *Skol'ko zerkal v kurgane Perepjaticha?,* [w:] Problemy skifo-sarmackoj archeologii Severnego Pričernomor'ja, TDK, Zaporož'e, s. 99–101.
Lapušnjan V. L.
1972 *Raskopki pamjatnikov kul'tury frakijskogo gal'štata v Moldavii,* [w:] Archeologičeskie issledovanja v Moldavii v 1968–1969 gg., Kišinev, s. 88–95.
1979 *Pannye frakijcy X – načala IV v. do n.e. v lesostepnoj Moldavii,* Kišinev.
Lapušnjan V. L., Nikulice I. T., Romanovskaja M. A.
1974 *Pamjatniki rannego železnogo veka,* [w:] Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR, Kišinev.
Lapušnjan V. L., Popov S. I.
1973 *Pogrebenie V v. do n. e. iz Moldavii,* AO 1972 goda, s. 409–410.
Levenok V. K.
1964 *Skifskij akinak s verchnego Dona, Sov. Arch.,* s. 201.
Levickij O. G., Demčenko T. I.
1995 *Pamjatniki skifskoj archaiki na teritorii Moldovy,* DSPK, 5, s. 41–53.
Leviţki O.
1994 *Culturi din epoca Hallstattului timpuriu şi mijlociu,* Thraco-Dacica, t. 15, 1–2, Bucureşti, s. 159–214.
Liberov P. D.
1962 *Pamjatniki v basejne Severnogo Donca,* MIA t. 113, s. 33–85.
Mačinskij D. A.
1971 *O vremeni pervogo aktivnogo vystuplenija Sarmatov v Podneprov'e po svidetel'stvam antičnych pis'miennych ictočnikov,* „Archeologičeskij Sbornik", t. 13, s. 30–54.
Maksimov E. K., Polesskich M. R.
1971 *Zametka ob akinakach,* „Sov. Arch.", t. 2, s. 238–242.
Manzura I. V.
1982 *Raskopki kurgana u sela Kosoucy,* [w:] Archeologičeskie issledovanja v Moldavii v 1977–1978 gg, Kišinev, s.122–129.
Marinescu G.
1984 *Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen,* „Dacia", t. 28, Bucarest, s. 47–83.
Mărghitan L.
1981 *De cînd datează la daco-geti concepţia constituiri sistemului de fortificaţii?,* Studii Dacice, Clui-Napoca, s. 88–93.
Marsadolov L. S., Zajceva G. I., Labedeva L. M.
1994 *Korrelacja dendrochronologičeskich i radiougolnych opredelenij dlja bolšich kurganov Sejano-Autaja,* [w:] Elitnyje kurgany stepej Evrazji v skifo-sarmatskuju epochu, Sankt Peterburg.
Medvedskaja I. N.
1992 *Periodizacja skifskoj archaiki i drevnij vostok,* „Ros. Arch.", t. 3, s. 86–107.
Meljukova A. I.
1958 *Pamjatniki skifskogo vremeni lasostepnogo srednogo Podnestrov'ja,* MIA, 64, s. 5–102.
1964 *Vooruženije skifov,* ASSR, D1–4, Moskva.
1972 *O datirovke i soodnošenii pamjatnkov načala železnego veka v lesostepnoj Moldovii,* „Sov. Arch.", Nr 1, s. 57–72.
1979 *Skifija i frakijskij mir,* Moskva.
1989 *Skify i neskifskie plemena,* [w:] Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja, Archeologija SSSR, Moskva.
Miclea I, Florescu R.
1980a *Stămaşii Românilor vestigi milenare de cultură şi atră, Geto-dacii,* Bucureşti.
1980b *Stămaşii Românilor vestigi milenare de cultură şi atră, Preistoria Daciei,* Bucureşti.
Mihailescu-Bîrliba V.
1976 *The akinakai of Moldovia. A new discovery,* „Thraco-Dacica", t. I, Bucureşti, s. 109–116.
Mihailescu-Bîrliba V., Untaru I.
1971 *Notă despre un nou „akinakes" găsti la Agapia,* Memoria Antiquitatis, 3, s. 441–454.
Minasjan R. S.
1986 *Lit'e bronzovych kotlov u narodov stepei Evrazii (VII v. do n.e.–Vv. n.e.),* „Archeologičeskij Sovnik" t. 27, s. 61–78.
Mirčev M.
1962 *Rannotrakijskijat Mogilen Nekropol pri s. Ravna,* „Izvestija", t. 25, Sofija, s. 113–160.
Mitrea I.
1969 *Un pumnal scitic descoperit la Ghindăoani (com. Bălăbeşti, jud. Neamţ),* „SCIV" t. 20, Nr 3, s. 453–456.
1971 *Un akinakes descoperit la Năneşti,* „SCIV", t. 22, s. 291–291.
1983 *Deux tombes du VI–V sciecle n. e., decouvertes a Mileşti de Sus le departament de Băcau,* „Carpica", t. 15, s. 117–124.
Morinz S.
1957a *Novaja gal'štatskaja gruppa v Moldove,* „Dacia", t. I, Bucarest, s. 117–132.
1957b *Săpăturile de la Bîrseşti. Raport preliminar,* Materiale şi Cercetări Arheologice, s. 219–226.
1959 *Săpăturile de la Bîrseşti-Vrancea,* Materiale şi Cercetări Arheologice, s. 355–361.
1961 *Săpăturile de la Bîrseşti,* Materiale şi Cercetări Arheologice, s. 201–207.
Moskalu E.
1983 *Ceramica traco-getică,* Bucureşti.
Murzin V.
1984 *Skifskaja archaika Severnogo Pričernomor'ja,* Kiev.
1990 *Proischoždenie Skifov: osnovnyje etapy formirovanija skifskogo etnosa,* Kiev.
1991 *Kimmerijci ta skifi,* [w:] Zoloto stepu. Archeologija Ukrajni, Schlezwieg, s. 57–71.
1996 *Nadczarnomorska Scytia,* Koczownicy Ukrainy, Katowice, s. 49–64.
Nikolov B.
1965 *Trakijski pametniki v Vračanko,* „Izvestija", t. 28, Sofija, s. 163–180.
Nikulice I. T.
1975 *Poselenija IV–III V vv. do n. e. u s. Chansca,* AO 1974 goda, s. 442–443.
1976 *Raskopki na getskom mogil'nike i poseleni,* AO 1975 goda. s. 473–474.
1977a *Poselenija i mogil'niki epochi rannego železa u s. Chansca,* AO 1976 goda, s. 457–458.
1977 *Gety IV–III vv. do n.e. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach,* Kišinev.
1981 *Issledovanie getskich pamjatnikov u s. Chansca,* AO 1980 goda, s. 394.
1987 *Severnye Trakijcy v VI–I vv. do n. e.,* Kišinev.
Niţu A.
1953 *Despre unele urme scitice in Moldova,* Materiale Arheologice privind istoria veche a R. P. R., t. I, s. 1–11.

Ostapenko M. A.
1995 *Sifskie pamjatniki severnoj časti o. Chortica*, DSPK, t. 5, s. 53–67.
Palade V.
1964 *Un pumnal scitic descoperit la Măcişeni (raionul Bujor, reg. Galaţi)*, „Arheologia Moldovei", t. 4, s. 351–353, 1–2, s. 487–489.
1976 *Un mormînt scitic la Rediu-Vaslui*, „SCIV", t. 27, s. 549–555.
Palade V., Ciucă N.
1972 *Noi descoperiri scitice în judeţului Vaslui*, „SCIV", t. 23, s. 285–292.
Párducz M.
1952 *Le cimetiére Hallstattien de Szentes-Vekerzug*, „AAASH", t. 2, s. 11–181.
Patek E.
1974 *Präskythysche Gräberfelder in Ost ungarn*, [w:] Symposium Hallstattzeit, s. 337–362.
Petrenko V. G.
1967 *Pravoberež'e srednego Pridneprov'ja v V–III vv. do n. e.*, ASSSR, D1–4, Moskva.
1978 *Ukrašenija skifii VII–III vv. do n. e.*, ASSSR, D4–5, Moskva.
Petrovs'ka E. O., Ivanov I. I.
1975 *Akinaki iz s. Zabir'ja poblizu Kieva*, „Archeologija", t. 16, s. 64–65.
Polesskich M. R.
1961 *Nachodka skifskogo mieča v Penzenscko oblašči*, „Sov. Arch.", Nr 1, s. 257–259.
Polin S. V.
1987 *Chronologija rannos'kifs'kich nam'jatok*, „Archeologija", t. 59, s. 17–36.
1992 *O ranneskifskich katakombach*, [w:] Kimmerijcy i Skify, TDK, Melitopol', s. 77–78.
Popescu D.
1962 *Autour de la question des Scythes en Transylvanie*, „Dacia" t. 6, Bucarest, s. 443–455.
Rafalovič I. A., Lapušnjan V. L., Bejlekci V. S., Dergačev V. A.
1977 *Issledovanie Dančenskogo mogil'nika*, AO 1976 goda, s. 457–458.
Rafalovič I. A., Lapušnjan V. L., Dunjavina V. M.
1975 *Issledovanie mogil'nikov u s. Dančeny*, AO 1974 goda, s. 474–475.
Raţa S.
1965 *Noi urme scitice lîngă Botoşani*, „SCIV", t. 16, s. 575–579.
1966 *Cazonul scitic de bronz din secolele VI–V î. n. e. de la Jacobeni-Dîngeni*, „Arheologia Moldovei", t. 4, s. 351–353.
Romanovskaja M. A.
1971 *Raskopki na getskom gorodišče Rud'*, AO 1970 goda, s. 358–359.
1976 *Issledovanija na gorodišče Rud'*, AO 1975 goda, s. 476.
Rybakov B. A.
1979 *Gerodotowa Skifija*, Moskva.
Sergeev G. P.
1960 *Skifskij kinžal iz Oloneštskogo rajona, Moldavskoj SSR*, [w:] Zapiski Odesskogo Archeologičeskogo Obščestva, I, (34), Odessa, s. 262–265.
Simonenko A. V.
1993 *Sarmaty Tavrii*, Kiev.
1994 *Rann'osarmats'kij period u Pivničnomu Pričernomp'i*, „Archeologija", 1, s. 32–47
Skoryj S. A.
1979 *Meč iz sobranija Krymskogo Kraevedčeskogo Muzeja*, „Sov. Arch.", Nr 3, s. 258–260.
1994 *Die Frage der Beziehungen zwieschen der Bevölkerung der Schwarzmeersteppen und der Bevölkerung der Wald steppen in Dneprgebiet im 5. bis 4. Jh. v. Chr.*, „AAC", s. 151–166.
Skudnova V. M.
1988 *Archaičeskij nekropol' Ol'vii*, Leningrad.
Smirnov K. F.
1964 *Savromaty*, Moskva.
1982 *„Amazonka" IV veka do n.e. na Donu*, „Sov. Arch.", Nr 1, s. 120–131.
Smirnova G. I.
1977 *O chronologičeskom sootnošenii pamjatnikov tipa Sacharna-Salončeny i Žabotin (po matrialam kurganov u s. Mervincy na Dnestre)*, „Sov. Arch.", 4, s. 84–107.
1985 *Osnovy chronologii predskifskich pamjatnikov jugo-zapada SSSR*, „Sov.Arch.", Nr 4,s. 33–53.
Stepnaja
1993 *Stepnaja polosa Aziatskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, [w:] Archeologija SSSR, Moskva.
Sulimirski T.
1936 *Scytowie na zachodnim Podolu*, Lwów.
Techov B. V.
1980 *Skify i centralnyj Kavkaz*, Moskva.
Terenožkin A. I.
1975 *Kimmeryjskie mieči i kinžały*, [w:] Skifskij mir, Kiev, s. 3–34.
1976 *Kimmeryjcy*, Kiev.
Tkaciuk M.
1994 *Manifestări culturale din sec. V–I a. Chr.*, „Thraco-Dacica", t. 15, 1–2, Bucureşti, s. 215–256.
Tresori
1995 *Tresori delle Steppe Cimmeri, Sciti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari*, Milano.
Trohani G.
1981 *Contribuţii la istoria Geto-Dacilor din centrul Cîmpiei Române*, Studii Dacice, Cluj-Napoca, s. 94–102.
1984 *Modul de realizare a unor pumnale akinakes. studiu radigrafic.*, „Cercetări Arheologice", t. 7, s. 191–198.
Vasiliev V.
1976 *Die Skythengruppe in Siebenbürgen*, „Apulum", t. XIV, s. 23–44.
1979 *Pumnale akinakes din Transylwania*, AMNap. XVI, s. 11–37.
1980 *Sciţii Agatîrşi pe teritoriul României*, Clui-Napoca.
1983 *Probleme ale cronologiei hallstattului în Transivania*, AMNap. t. XX, s. 33–57.
Vjazmitina M. I.
1963 *Rannie pamjatniki skifskogo zverinogo stilja*, „Sov. Arch.", Nr 2, s. 158–170.
Voronina R. F.
1962 *O nekotorych kinžalach i akinakach Kurskoj oblasti*, MIA SSSR, t. 113, s. 130–133.
Vulpe A.
1965 *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Besarabi Kultur)*, „Dacia", t. 9, Bucarest, s. 105–132.
1967 *Necropola Hallsattiană de la Ferigile. Monografi archeologică*, Bucureşti.
1970 *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. Jh. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, Memoria Antiquitatis, 2, s. 115–213.
1977 *Zur chronologie der Ferigile–gruppe*, „Dacia", t. 21, Bucarest, s. 81–111.
1990 *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF, VI, 9, München.

Vulpe A., Drâmbocianu V.
1981 *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, „SCIV", t. 32, Nr 2, s. 171–193.
Vulpe A., Popescu E.
1972 *Contribution a la Conaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vîlcea-Argeş (la nécropole tumulaire de Tigveni)*, Dacia, XVI, Bucarest, s. 75–111.
1982 *Nouvelles découvertes du type Ferigile*, „Dacia", t. 26, Bucarest, s. 77–114.
Vulpe R.
1953 *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, Materiale Arheologice privind istoria veche a R. P. R., I, s. 213–506.
Zaharia N., Petrescu-Dîmbovita M., Zaharia E.
1970 *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti.
Zlatkovskaja T. D.
1971 *Vozniknovenie gosudarstva u frakijcev*, Moskva.
Zlatkovskaja T. D., Polevoj L. L.
1969 *Gorodišča Prutsko-Dnestrovskigo meždureč'a IV–III vv. do n. e. i voprosy polityčeskoj istorii Getov*, [w:] Drevnye Frakijcy v Severnom Pričernomor'e, Moskva, s. 35–60.
Zoloto stepu
1991 *Zoloto stepu. Archeologija Ukrajni*, Schlezwieg.
Žuravlev D. V., Mošinskij A. P.
1994 *Pojasnye prjažki iz mogil'nika Gaston Uota w severnoj Osetii*, „Ros. Arch.", Nr 1, s. 157–165.

Anna Gawlik

Skythische Funde in der Hochebene der Moldau und Bessarabiens

(Zusammenfassung)

Die skythischen Funde im Gebiet der Hochebene der Moldau und Bessarabiens wurden gleich den anderen Gruppen der Waldsteppen-Variante der skythischen Kultur als die sogenannte Moldau-Gruppe betrachtet. Der Begriff einer „Moldau-Gruppe" wurde allerdings nirgendwo ausreichend definiert, und in den zusammenfassenden Bearbeitungen über das betreffende Gebiet bildeten die skythischen Funde gewöhnlich nur einen geringen Teil der erforschten Quellenbasis.

Die Funde von skythischem Typ bilden im Gebiet der Moldau und Bessarabiens eine ziemlich eigenartige Gruppe, die dem Charakter, der Struktur wie auch der Anzahl der hierzugehörigen Bestandteile nach differenziert ist. Sie umfaßt Grabkomplexe und Einzelfunde. Vorherrschend unter dem Fundmaterial des skythischen Typs ist die Bewaffnung – Schwerter, Dolche, Pfeilspitzen usw. Nicht unbedeutend ist auch der Umstand, daß einen beträchtlichen Teil der Funde von skythischer Herkunft ausgerechnet die Einzelfunde ausmachen. Skythische Funde traten auch als Bestandteil des Grabinventars, in den Grabkomplexen, auf. Unter den letzteren kann man die Bestattungen von rein skythischem Charakter, und dieses sowohl in der Grabausstattung als auch in der Bestattungsform, und solche mit skythischen Elementen, die allerdings nur einen „Zusatz" zu dem mit dem lokalen, getischen Kulturmilieu verbundenen Inventar darstellen, aussondern.

Im Hinblick auf die Chronologie lassen sich die skythischen Funde aus dem Gebiet der Hochebene der Moldau und Bessarabiens in zwei Hauptgruppen einteilen, die sich jedoch voneinander nicht nur in der zeitlichen Stellung, sondern auch in der Struktur und dem Charakter der Fundstücke unterscheiden. Der ältesten Gruppe gehören Elemente an, die in das 7. Oder an den Anfang des 6. Jh. v.Chr. zu datieren sind, die zweite dagegen wird gebildet durch Fundstücke, die mit der zweiten Hälfte des 6. und dem 5. sowie mit der Zeit vom 4. bis 3. Jh. v.Chr. in Verbindung zu setzen sind. Obwohl der Zeitrahmen der ersten Gruppe viel enger ist als der der zweiten und die Fundanzahl auch geringer ist, so hebt sich diese Gruppen unter den Funden von skythischen Typ durch ihren eigenartigen Charakter ab. Dieser Gruppe gehören nämlich Grabkomplexe von rein skythischem Charakter an - Cuconestii Vechi und Straseni. Diese Gräber sind mit den frühesten Entwicklungsetappen der frühskythischen Kultur in Verbindung zu setzen und in die erste Hälfte des 7. Jh. zu datieren. Bei den ihnen chronologisch entsprechendenn Einzelfunden handelt es sich vorwiegend um Bewaffnungselemente wie Schwerter und Dolche. Die Dolche vom Posmus-Typ (charakteristisch für die frühesten Etappen der Siebenbürgen-Gruppe) sind in die erste Hälfte des 7. Jh. v.Chr. zu datieren, dagegen sind die Schwerter vom Suseni-Maciseni-Typ (eine interregionale Form für das skythische Milieu) in die zweite Hälfte des 7. und die erste Hälfte des 6. Jh. v.Chr. zeitlich zu setzen. Die Funde der ersten Gruppe stellen allerdings nur Einzelelemente (zwei Bestattungen) dar, die nicht in bedeutendem Maße die Entwicklung der lokalen, früheisenzeitlichen Gruppierungen (Sacharna-Salonceny, Šoldanešty) beeinflussen. Diese Funde dürfte wohl mit einer der frühesten Migrationswellen der skythischen Nomaden in Verbindung zu setzen sein, die über Bessarabien, die Moldau und die ostkarpatischen Gebirgspäße nach Siebenbürgen gelangten.

Die zweite Gruppe ist vertreten durch Grabkomplexe von lokalem, getischem Charakter, doch mit skythische Elementen. Es sind dies u.a. die Bestattungen von Bîrsesti, Cimbala, Pârjolteni, Danceni usw. Die Anzahl der Einzelfunde ist weiterhin groß, und nach wie vor sind es vornehmlich Bewaffnungsstücke - Schwerter usw. Mit der zweiten Gruppe sind die Schwertexemplare vom Typ Cozia, Nanesti, Bîrsesti, Gaiceana oder Muncelu de Sus in Verbindung zu setzen. Ein interessantes Beispiel für die Funde aus den Burgwällen sind die Goldbleche von Stîncesti. Die meisten Fundkomplexe und Einzelfunde werden hauptsächlich in die zweite Hälfte des 6. und die erste Hälfte des 5. Jh. v.Chr. datiert.

Die Bewohner des behandelten Gebietes sind seit dem 6. Jh. v.Chr. die Nachbarn der die Steppen an der unteren Donau und dem unteren Dnepr einnehmenden skythischen Stämme.

Dieser unmittelbare Kontakt hatte mit aller Sicherheit auch die zunehmende Anzahl der skythischen Funde der zweiten Gruppe zur Folge. Doch sind das Ende des 6. und der Anfang des 5. Jh. v.Chr. auch eine Periode großer politischer Unruhen im Schwarzmeerraum, die mit dem Feldzug Dareios' I. gegen die Skythen verbunden waren. Demnach hängt wohl ein Teil der im behandelten Gebiet belegten Waffenstücke mit den kriegerischen Auseinandersetzungen zusammen. Diese Annahme scheint umso plausibler zu sein, als gerade die Gebiete der Moldau und Bessarabiens für die Stammsitze der historischen Agatyrsen, die in der Zeit des Krieges gegen Dareios mit den Skythen im Konflikt standen, gehalten werden. In der zweiten Hälfte des 5. Jh. v.Chr. wird die Anzahl der skythischen Funde viel knapper. Es zeichnet sich ein deutlicher Zusammenhang zwischen der abnehmenden Anzahl der skythischen Funde und dem Ausklingen der Siebenbürgengruppe gegen Ende des 6. und zu Beginn des 5. Jh. v.Chr. ab. Die Funde von skythischem Typ in der Moldau und Bessarabien konzentrieren sich hauptsächlich in den nördlichen und südlichen Regionen und weisen in gewissem Maße die Wege, auf denen die skythischen, mit dem Steppenmilieu verbundenen Elemente in das Gebiet Siebenbürgens gelangten.

Im 4. bis 3. Jh. v.Chr. beschränken sich die Funde von skythischem Typ, die der zweiten Fundgruppe angehören, eigentlich nur auf die Messer vom Radeni-Typ, die für die Umformung der skythischen Tradition in die lokalen Vorbilder beispielhaft sind. Es ist die eine Zeit der größten Entfaltung und Konsolidierung des lokalen Kulturmilieus, und zwar der getischen Kultur. Sie kommt besonders in einer sehr schnellen Ausdehnung des Besiedlungsnetzes zum Ausdruck. Daher hebt sich vor diesem Hintergrund die Bestattung eines skythischen Adeligen von Cosauti im nördlichen Bessarabien ab, die in das 4. bis 3. Jh. v.Chr. datiert wird. Das Vorhandensein dieser Bestattung in diesem Gebiet dürfte mit dem Verdrängen der Skythen durch die Sarmaten aus dem Schwarzmeerraum in Verbindung zu setzen sein.

Die Funde von skythischem Typ im Gebiet der Moldau und Bessarabiens stellen also nur Einzelelemente oder Randerscheinungen dar, die dem lokalen Kulturmilieu fremd sind. Diesen Erschneinungskreis mit dem Begriff einer „Moldau-Gruppe" der Waldsteppenvariante der skythischen Kultur zu bezeichnen, entbehrt also jeglicher meritorischer Grundlagen.

Анна Гавлик

Скифские находки на территории Молдавской и Бессарабской возвышенностей

Резюме

Скифские находки на территории Молдавской и Бессарабской возвышенностей часто обсуждались в литературе наравне с иными группами лесостепного варианта скифской культуры как т.н. молдавская группа. Однако, понятие „молдавская группа" нигде не нашло четкого определения, поэтому в обобщающих работах, касающихся рассматриваемого региона, скифские предметы составляли, как правило, незначительную часть источниковой базы.

Находки скифского типа на территории Молдавии и Бессараби являются довольно, специфической группой, дифференцированной как в плане характера и структуры, так и количества составляющих ее компонентов. Относятся к ней погребальные комплексы и единичные находки. Четко преобладающим элементом среди предметов скифского типа является вооружение — мечи, кинжалы, стрелы и т.п. Не маловажно, что значительная часть предметов скифского происхождения — это разрозненные находки. Скифские предметы в качестве сопровождающего инвентаря присутствуют также в погребальных комплексах. Среди погребальных комплексов можно выделить погребения, имеющие исключительно скифский характер, и это в равной мере как в плане погребального инвентаря, так и формы погребения; а также погребения со скифскими элементами, которые являются, тем не менее, только „дополнением" к инвентарю, связанному с местной — гетской — культурной средой.

С точки зрения хронологии, скифские находки на территории Молдавской и Бессарабсой возвышенности можно разделить на две основные группы, разделяющиеся между собой не только хронологически, но также по структуре и характеру предметов. Наиболее ранняя группа сосредоточивает элементы, датированные VII и началом VI в. до н.э.; ко второй группе принадлежат находки, относящиеся ко второй пол. VI и V, а также IV–III в. до н.э. Несмотря на то, что хронологические границы первой группы более узкие, количество находок — меньшее, выделяется она на фоне предметов скифского типа именно своим специфическим характером. Принадлежат к ней погребальные комплексы, имеющие исключительно скифский характер — Cuconeştii Vechi, Străşeni. Эти погребения следует связывать с наиболее ранними этапами раннескифской культуры и датировать первой половиной VII в до н.э. Хронологически соответствующие им разрозненные находки — это, в основном, оружие (мечи и кинжалы). Кинжалы типа Posmuş (характерные для наиболее ранних этапов семиградской культуры) следует датировать первой половиной VII в. до н.э., зато мечи типа Suseni – Măcişeni (форма междурегиональная для скифской среды), — второй половиной VII и первой половиной VI в. до н.э. Находки первой группы, однако, являются лишь единичными элементами (два погребения), не влияющими в значительной степени на развитие местных группировок раннежелезного времени (Sacharna — Sa-

lončeny, Šoldanešty). Находки эти следует связывать с одной из наиболее ранних миграционных волн скифских кочевников, которые через Бессарабию, Молдавию и восточнокарпатские перевалы достигли Семиграда.

Вторая группа представлена погребальными комплексами местного, гетского характера, но со скифскими элементами. Среди прочих — это погребения в Bîrseşti, Cimbala, Pârjolteni, Dănčeni. Количество разрозненных находок все так же значительно и также это вооружение — мечи и т.п. Со второй группой следует связывать мечи типа Cozia, Năneşti, Bîrseşti, Găiceana, Muncelu de Sus. Интересным примером находок, обнаруживаемых на городищах, являются золотые бляшки из Stînceşti. Большинство комплексов и разрозненных находок датируется, в основном, второй половиной VI и первой половиной V в. до н.э.

Население, проживавшее на рассматриваемой территории, начиная с VI в. до н.э., соседствовало со скифскими племенами, занимающими степи между нижним Дунаем и нижним Днепром. Очевидно, этот непоседственный контакт также имел влияние на возрастающее количество находок скифского типа, принадлежащих ко второй группе. В то же время, конец VI и начало V в. до н.э. — это период политической нестабильности на причерноморской территории, связанной с походом Дария I на скифов. Итак, вероятнее всего, наличие в рассматриваемом регионе хотя бы части вооружения также связано с военными действиями. Этот тезис будет более вероярным, если принять собственно территорию Молдавии и Бессарабии в качестве местопребывания исторических агафирсов, которые во время войны с Дарием I конфликтовали со скифами. Во второй половине V в. до н.э. количество скифских находок значительно меньше. Просматривается четкая связь между сокращением количества скифских элементов и закатом семиградской группы — конец VI и начало V в. до н.э. Находки скифского типа в Молдавии и Бессарабии расположены, главным образом, в их северных и южных районах и, в какой-то степени, определяют пути, которыми скифские степные элементы достигали Семиграда.

В IV–III в. до н.э. находки скифского типа, относящиеся ко второй группе, сводятся, собственно, к ножам типа Rădeni, которые являются примером преобразования скифской традиции в местные образцы. Этот период — время бурного расцвета и консолидации местной культурной среды — гетской культуры, заметный, прежде всего, в очень быстро разввающемся процессе заселения этой территории. Поэтому очень выделяется на этом фоне погребение скифского аристократа из Cosăuti в северной части Бессарабии, датированное IV–III в. до н.э. Его присутствие на данной территории можно связывать с процессом вытеснения скифов сарматами из причерноморского ареала.

Итак, находки скифского типа на территории Молдавии и Бессарабии являются только единичными элементами или второстепенными явлениями, чуждыми для местной культурной среды. Таким образом, применение в отношении этого круга находок термина „молдавская группа" лесостепного варианта скифской культуры, лишена каких бы то ни было оснований.